

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

December / Aralık 2019, 23 (2): 609—629

el-Ğāđı Ğuseyn el-Merverrŭđı'nin İcmâ' Anlayışı

Al-Qāđı Ğusayn al-Marwarrŭđhı's Understanding of İjmâ'

Davut Eşit

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant Professor, Hakkari University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Hakkari, Turkey

davutesit@hakkari.edu.tr

orcid.org/0000-0003-1366-4650

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 23 July / Temmuz 2019

Accepted / Kabul Tarihi: 18 November / Kasım 2019

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2019

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Aralık / December

Volume / Cilt: 23 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 609-629

Cite as / Atıf: Eşit, Davut. "Al-Qāđı Ğusayn al-Marwarrŭđhı's Understanding of İjmâ' [el-Ğāđı Ğuseyn el-Merverrŭđı'nin İcmâ' Anlayışı]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/2 (December 2019): 609-629.

<https://doi.org/10.18505/cuid.595668>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: Al-Qâdî Hüsayn al-Marwarrûdhî is one of the important representatives of Khurāsān Shāfi'ī School. *Al-Ta'lika* is his famous work, which is one of the first commentaries of al-Muzanī's *Mukhtaşar*. One of the important features of this work is the introduction to some of the subjects of *ijtihād* (process of juristic legal reasoning), *taqlid* (acting upon the word of another without asking for specific proof), *ijmā'* (consensus of jurists) and view's of the companions of the Prophet. The first systematic, complete and detailed works of *uşul al-fiqh* (Islamic legal theory) that belonged to the Khurāsān Shāfi'ī School have reached to the present day belong to the second half of the V./XI. century. Making research on the studies which were done about *uşul al-fiqh* and formed the basis of this period is essential to follow the development of *uşul al-fiqh* of the Khurāsān Shāfi'ī School. Transfer of the *uşul al-fiqh* in al-Qâdî Hüsayn al-Marwarrûdhî's *al-Ta'lika* make it possible to determine the literature, which was formed in Khurāsān region in the period from the death of Shāfi'ī to the first half of the V./XI. century until the first half of the Khurāsān region, which allows the determination of the *uşul al-fiqh*. In this study, on the basis of *ijmā'*, al-Qâdî Hüsayn al-Marwarrûdhî's method in *al-Ta'lika* will be examined.

Summary: Al-Qâdî Hüsayn al-Marwarrûdhî is considered to be one of the most important representatives of the Khurāsān Shāfi'ī School. In addition to receiving *fiqh* education from al-Qaffāl al-Marwazî, who is accepted as the founder of the Khurāsān Shāfi'ī School in Shāfi'ī *fiqh* circles. Al-Qâdî Hüsayn, one of the most distinguished students of al-Qaffāl al-Marwazî, has become one of the important bearers of the *fiqh* heritage of Khurāsān Shāfi'ī School. The fact that the epithet "el-kâdî" is used in the works of Khurāsān Shāfi'ī School to absolutely refer to al-Qâdî Hüsayn, is another issue that shows his being authority on *fiqh*.

Al-Qâdî Hüsayn al-Marwarrûdhî has accomplished many works in the field of *fiqh*. The most famous and most important work of al-Qâdî Hüsayn is the *al-Ta'lika*, written according to the *Mukhtaşar* arrangement style of al-Muzanî. He is often cited as the author of the well-known work *al-Ta'lika* in the sect. *Al-Ta'lika*, commonly cited in *fiqh* studies to refer to the views of al-Qâdî Hüsayn, is one of the first commentary on *Mukhtaşar* by Muzanî. With these characteristics, *al-Ta'lika* is one of the outstanding manuscripts for exploring the *fiqh* legacy of the Khurāsān Shāfi'ī School. Another important feature of this text is that *uşul al-fiqh* issues such as *ijtihād*, *taqlid*, *ijmā'* and view's of the companions of the Prophet (*qawl al-şahābah*) have been covered in the introduction of the work.

Al-Qâdî Hüsayn discusses the issues of evidentiality and types of *ijmā'* and *ijmā'* of *şahābah* in the chapter on *ijmā'* in *al-Ta'lika*. Al-Qâdî Hüsayn also handles the debates on view's of the companions of the Prophet in the section on *ijmā'* of *şahābah*. It is also seen that the proofs proposed for evidentiality of *ijmā'* since Shāfi'ī's period became more versatile and differed. The fact that the arguments al-Qâdî Hüsayn cites in the chapter of the evidences of *ijmā'* were also mentioned by his contemporary, al-Māwardî, an Iraqi Shāfi'ī jurist, points out the accumulation of knowledge in terms of proofs of *ijmā'*.

Al-Qâdî Hüsayn makes two related distinctions that are fundamentally related to the types of *ijmā'*. The first is the division between *ijmā'* supporters, those who argue for knowability of *ijmā'*, and their opponents. According to this, *ijmā'* is divided into two parts as *'āmm* (general public) *ijmā'* and *khāşş* (scholars) *ijmā'*. Opposition to *'āmm* *ijmā'*, such as *fardhs* (obligations) in prayer, *rawātib sunnah* (the practice that the Prophet regularly performed) and feast prayer requires *kufr* (blasphemy). Al-Qâdî Hüsayn, who considers issues such as *'awl* (a sharing method in Islamic inheritance law), *mut'a* marriage (a type of temporary marriage) and *riba'l-fadl* (interest in exchange or sale transactions) which are seen as controversial *ijmā'* issues in literature, as *khāşş* *ijmā'* and evaluates opposition to this type of *ijmā'* as *fisq* (impiety). The second division al-Qâdî Hüsayn makes is between *ijmā'* based on the text and apparent comparison, and the *ijmā'* based on hidden comparison. Al-Qâdî Hüsayn thinks that the opposition to *ijmā'* that is based on *ijtihād* or the text in terms of *sanad* (chain of narrators), requires blasphemy. In a sense, this is to accept *ijmā'* as a provision on an equal basis and to reduce the distinctions of *ijmā'* to literary level.

Al-Qāḍī Ḥusayn also discusses evidentiality of qawl al-ṣaḥābah in connection with the issues of ijmā'. Al-Qāḍī Ḥusayn opposes the thesis that ijmā' is only limited to companions' era and argues that it can be realized in any century after the Prophet. Al-Qāḍī Ḥusayn, who discusses ṣaḥābah's ijmā' under two categories: the views of ṣaḥābah that have gained prevalence among other ṣaḥābahs and those that have not gained prevalence among other companions, argues for evidentiality of qawl al-ṣaḥābah, which have gained prevalence and known not to be opposed. He provides significant information on ijmā' discussion in Shāfi'ī fiqh methods with regard to the evidentiality of this type of qawl al-ṣaḥābah, which is referred ijmā' al-suqūṭī (consensus based on lack of opposition-silence). The knowledge al-Qāḍī Ḥusayn cites with regard to the evidentiality of qawl al-ṣaḥābah which have not gained prevalence among other ṣaḥābahs differs from Māwardī, one of his contemporary, and his predecessors. The fact that he cites Shāfi'ī's previous and latest views with regard to the state of such qawl al-ṣaḥābah in the face of *qiyās* (legal analogy) enables him to make comparison using *uṣūl* material available in his era. Al-Qāḍī Ḥusayn, who mentions debatable issues among ṣaḥābah, makes controversial narrations. While al-Qāḍī Ḥusayn reports that there is not any conflict on the argument that it is legitimate to express a third view with regard to issues on which ṣaḥābah is divided in two groups and fall into conflict, his contemporary al-Māwardī and other Shāfi'ī jurists report that it is not legitimate to propose a third view on such an issue as there is ijmā' on these issues.

Keywords: Islamic Law, Khurāsān, Al-Qāḍī Ḥusayn al-Marwarrūdhī, al-Ta'lika, Ijmā'.

el-Ḳāḍī Ḥüseyn el-Merverrūzî'nin İcmâ' Anlayışı

Öz: el-Ḳāḍī Ḥüseyn el-Merverrūzî, Horâsân Şâfi'îliğinin önemli temsilcilerinden biridir. Onun günümüze ulaşan en meşhur eseri Müzen'in *Muhtasar*'ının ilk şerhlerinden biri olan *et-Ta'lika*'sıdır. Bu eserin önemli hususiyetlerinden biri eserin girişinde *ictihād, taklîd, icmâ'* ve *sahâbî kavline* müteallik bazı fıkıh usûlü konularının yer almasıdır. Horasan Şâfi'î ekolüne ait günümüze ulaştığı tespit edilen sistemli, bütünlüklü ve ayrıntılı ilk fıkıh usûlü eserleri V./XI. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu dönemin temelini oluşturan fıkıh usûlü alanındaki çalışmaların ortaya konması, Horasan Şâfi'î ekolüne ait usûl gelişimini takip etmek için elzemdir. İşte el-Ḳāḍī Ḥüseyn el-Merverrūzî'nin *et-Ta'lika*'sında yer alan usûl aktarımı, Şâfi'î'den sonra V./XI. yüzyılın ilk yarısına kadar Horâsân bölgesinde gelişen usûl müktesebatını tespit etme imkânı vermektedir. Çalışmada *icmâ'* özelinde el-Ḳāḍī Ḥüseyn el-Merverrūzî'nin *et-Ta'lika*'sındaki usûl aktarımı irdelenecektir. Şâfi'î'den başlamak üzere tarihsel süreçte meselelerin tartışıldığı çerçeve ele alınarak el-Ḳāḍī Ḥüseyn el-Merverrūzî'nin aktardığı usûl malzemesi, çağdaşları ve kendisinden sonra kaleme alınan klasik dönemdeki Şâfi'î fıkıh usûl eserlerindeki tartışmalarla mukayese edilecektir.

Özet: el-Ḳāḍī Ḥüseyn el-Merverrūzî, Horâsân Şâfi'î ekolünün en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Şâfi'î fıkıh çevrelerinde Horâsân Şâfi'î ekolünün kurucusu olarak kabul edilen el-Ḳaffâl el-Mervezî'den fıkıh eğitimi almasının yanında dönemin muhaddislerinden hadis eğitimi almıştır. el-Ḳaffâl el-Mervezî'nin en seçkin öğrencilerinden biri olarak temayüz etmiş olan el-Ḳāḍī Ḥüseyn Horâsân Şâfi'î ekolüne ait fıkıh mirasının önemli taşıyıcılarından biri olmuştur. Horasan Şâfi'î ekolünün eserlerinde mutlak olarak "el-Ḳāḍî" nispeti kullanıldığında kast edilen kişinin el-Ḳāḍī Ḥüseyn olması onun fikhî otoritesini gösteren diğer bir husustur. Onun fikhî yetkinliği yetiştirdiği öğrencilerin niteliğinde kendini göstermektedir. Öyle ki el-Ḳāḍī Ḥüseyn Şâfi'î fikhinde birçok otorite hukukçu yetiştirmiştir. İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, Muhyissünne el-Begavî ve Ebû Şa'd el-Mütevellî onun yetiştirdiği önemli Şâfi'î fakihlerindedir. Bu açıdan bakıldığında el-Ḳāḍī Ḥüseyn'in genelde Şâfi'î fikhinin özelde de Horâsân Şâfi'î ekolünün önemli fakihlerinden biri olduğunu söylemek gerekir.

el-Ḳāḍī Ḥüseyn, fıkıh alanında bir çok çalışmaya imza atmıştır. Öğrencisi Muhyissünne el-Begavî tarafından cem edilen meşhur *Fetâvâ*'sı, Şâfi'î fikhindeki fetva literatürüne dair yazılan ilk örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Keza *Tarîkatu'l-Hilâf beyne's-Şâfi'yye ve'l-Hanefiyye ma'a Zikri'l-Edille* adıyla yazdığı Şâfi'îler ve Hanefiler arasındaki ihtilâflı meseleleri

612 | Davut Eşit. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı

delilleriyle zikrettiği eser hilâf alanında yazılan ilk eserlerdendir. el-Kâdî Hüseyin bu eserleri dışında Şâfi'î fıkhında yazılan bir çok metni şerh etmiştir. *Esrâru'l- Fıkh* adlı eseri bir ciltlik ve nadir bulunan bir eser olarak kaynaklarda zikredilmektedir. el-Kâdî Hüseyin'in en meşhur ve en önemli eseri, Müzenî'nin *Muhtaşar*'ının tertibine göre yazdığı *et-Ta'likâ*'sıdır. O, kaynaklarda sıklıkla mezhepte meşhur *et-Ta'likâ*'nın sahibi olarak zikredilmektedir. Müzenî'nin *Muhtaşar*'ının ilk şerhlerinden biri olma özelliğine sahip olan *et-Ta'likâ* fıkıh eserlerinde el-Kâdî Hüseyin'in görüşlerine yapılan referansların kaynağıdır. Bu hususiyetleriyle *et-Ta'likâ*, Horâsân Şâfi'î ekolünün fıkıh mirasının keşfedilmesinde başat rol oynayan metinlerdendir. Bu metnin önemli hususiyetlerinden bir diğeri eserin girişinde *ictihâd, taklîd, icmâ'* ve *sahâbî kavline* ilişkin fıkıh usûlü konularının işlenmiş olmasıdır. Horasan Şâfi'î ekolüne ait günümüze ulaştığı tespit edilen ilk sistematik fıkıh usûlü metinlerinin V./XI. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu düşünüldüğünde, bu dönemin temelini oluşturan fıkıh usûlü alanındaki çalışmalar önem arz etmektedir. Bu açıdan *et-Ta'likâ* Şâfi'î'den sonra V./XI. yüzyılın ilk yarısına kadar Horâsân bölgesinde gelişen usûl birikimi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Araştırmamız icmâ' özelinde Horasan bölgesinde gelişen Şâfi'î fıkıh usûlünün gelişimine ilişkin ipuçlarını yakalamayı amaçlamaktadır.

el-Kâdî Hüseyin, *et-Ta'likâ*'nın icmâ' kısmında icmâ'ın hücciyeti, çeşitleri ve bunlarla ilişkili olan sahâbe icmâ'ını konu edinmektedir. Sahâbe icmâ'ını konu edindiği kısımda sahâbe kavline ilişkin tartışmalara da değinmektedir. Şâfi'î'den başlamak üzere icmâ'ın hücciyeti için ileri sürülen deliller el-Kâdî el-Hüseyin'in döneminde gelindiğinde çeşitlendiği ve farklılaştığı görülmektedir. el-Kâdî Hüseyin'in icmâ'ın delilleri kısmında zikrettiği argümanlar kendisiyle çağdaş olan İrâklî Şâfi'î fakîhi Mâverdü tarafında zikredilmiş olması, icmâ'ın delilleri konusundaki birikimi göstermektedir.

el-Kâdî Hüseyin, icmâ'ın çeşitleri konusunda temelde birbiriyle ilişkili olan olan iki ayırım yapmaktadır. Birincisi icmâ'a katılanlar veya icmâ'ın bilinebilirliğine göre yaptığı taksimdir. Buna göre icmâ', *'âmm* (genel halk kitlesi) ve *hâss* (âlim) olanların bildiği icmâ' ve sadece hâss olanların bildiği icmâ' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Namazın farzları, ravâtib sünnetler ve bayram namazları gibi 'âmm icmâ'a muhalefet küfrü gerektirir. Fıkıh literatüründe icmâ' olup olmaması tartışmalı olan *'avl* meselesi, *mut'a nikâhı* ve *ribe'l-fadh* hâs icmâ' olarak değerlendirilen el-Kâdî Hüseyin, bu tür icmâ'a muhalefeti ise fisk olarak değerlendirmektedir. el-Kâdî Hüseyin'in ikinci icmâ' türü nassa ve kıyâs-ı celîye dayanan icmâ' ve hafî kıyâsa dayanan icmâ'dır. Bu tür icmâ', sonradan kazandığı terim anlamıyla sened bakımından naklî icmâ' ve ictihâdî icmâ' ayırımına dayanmaktadır. el-Kâdî Hüseyin, sened bakımından gerek nassa gerekse de ictihâda dayalı olan icmâ'a muhalefeti küfrü gerektirdiğini düşünmektedir. Bu bir anlamda icmâ'ı hüküm olarak eşit düzlemde kabul etmek ve icmâ' ayırımlarını lafzi düzeye indirmektedir.

el-Kâdî Hüseyin icmâ' meseleleriyle bağlantılı olarak sahâbî kavlinin hücciyetini de tartışmaktadır. el-Kâdî Hüseyin, icmâ'ın sadece sahâbe asrıyla sınırlı olduğu tezine karşı çıkararak, icmâ'ın Hz. Peygamber'den sonraki herhangi bir asırda gerçekleşebileceği görüşündedir. Sahâbe icmâ'ını sahâbînin ileri sürdüğü görüşün diğer sahâbîler arasında yaygınlık kazanıp kazanmasına göre iki farklı kategoride ele alan el-Kâdî Hüseyin, muhalefeti bilinmeyen yaygınlık kazanmış sahâbî kavlinin hücciyetini tartışmaktadır. el-Kâdî Hüseyin, sukût-i icmâ' olarak terimleşen bu tür sahâbî kavlinin hücciyeti bağlamında Şâfi'î fıkıh usûlündeki icmâ' tartışmaları hakkında kayda değer bilgiler aktarmaktadır. Diğer sahâbîler arasında yaygınlık kazanmamış sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda el-Kâdî Hüseyin'in aktardığı bilgilerin kendi çağdaşı Mâverdü'nin ve daha sonraki usûlcülerin aktarımlarından farklılık arz etmektedir. Bu tür sahâbî kavlinin kıyâs karşısındaki konumuna ilişkin Şâfi'î'nin kadîm ve cedîd görüşlerini aktarması, kendi dönemindeki usûl malzemesiyle kıyâs yapma imkanı sağlamaktadır. Sahâbîlerin ihtilâflı meselelerine değinen el-Kâdî Hüseyin, tartışmalı bir aktarımda bulunmaktadır. Sahâbîlerin bir meselede iki gruba ayrılarak ihtilâf etmeleri halinde üçüncü bir görüşün ortaya atılmasının câiz olduğu konusunda ihtilâfın olmadığını aktaran el-Kâdî Hüseyin'in bu aktarımı kendi çağdaşı Mâverdü ve diğer Şâfi'î usûlcüler tarafından farklı bir şekilde

aktarılmaktadır. Onlara göre bu durumda üçüncü bir görüşün ortaya atılması söz konusu meselede icmâ' olduğu gerekçesiyle câiz değildir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Horâsân, el-Ķâdî Hüseyn el-Merverrûzî, et-Ta'likâ, İcmâ'.

GİRİŞ

el-Ķâdî Hüseyn (ö. 462/1069) ve onun usûl düşüncesi üzerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki madde¹ dışında herhangi akademik çalışma yoktur. O Horâsân Şâfi'î ekolünün önemli temsilcilerinden biridir. Çünkü el-Ķâdî Hüseyn Horâsân Şâfi'î ekolünün² kurucusu olarak kabul edilen el-Ķaffâl el-Mervezî'nin (ö. 417/1026) öğrencisidir. Aynı zamanda Şâfi'î mezhebinin otorite fakihlerinden İmâmu'l-Hârameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Muhyissünne el-Begavî (ö. 516/1122) gibi âlimler yetiştirmiştir. Onun *et-Ta'likâ'sı* da Şâfi'î fıkıhdaki önemli referans kaynaklarından biridir. Eserinin girişindeki usûle müteallik konuların önemi, Şâfi'î'den (ö. 204/820) sonra Horâsân bölgesinde üretilen metinler arasında usûl açısından günümüze ulaşma şansı yakalayan nadir eserlerden olmasıdır. Şâfi'î'den yaklaşık iki buçuk asır sonra üretilen bu metin, Şâfi'î usûlünün gelişimine ışık tutmaktadır. Bunu ortaya çıkarmak için el-Ķâdî Hüseyn'in icmâ' özelinde tartıştığı meselelerin kendisinden önceki, çağdaşları ve sonraki (klasik) dönemlerle irtibatı kurulması gerekmektedir. Bundan dolayı çalışmada Şâfi'î'den başlanarak klasik döneme kadar tarihsel süreçte meselelerin tartışıldığı çerçeve sunulmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışma el-Ķâdî Hüseyn'in icmâ' anlayışı temelinde klasik dönemde Şâfi'î fıkıh usulündeki icmâ' tartışmalarını içermektedir.

1. EL-ĶÂDÎ HÜSEYN'İN HAYATI VE ESERLERİ

Tam adı, el-Ķâdî Ebû 'Alî el-Hüseyn³ b. Muḥammed b. Aḥmed el-Merverrûzî'dir.⁴ Nevevî (ö. 676/1277) çoğunlukla el-Ķâdî Hüseyn veya yalnızca el-Ķâdî olarak [eserlerde] zikredildiğini belirtmektedir.⁵ Horâsân'ın en meşhur şehirlerinden olan Merverrûz'a⁶ nispetle el-

¹ Ahmet Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 232-233.

² Horâsân Şâfi'î ekolü hakkında detaylı bilgi için bk. Davut Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 263-273.

³ İbnu's-Şalâh, Zehebî ve İbnu'l-Mulâkḳın el-Hüseyn yerine Hüseyn ismini kullanmaktadır. Ebû 'Amr Taḳıyyuddîn 'Usmân b. Şalâhuddîn 'Abdirrahmân b. Mûsâ es-Şehrezûrî İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳātu'l-fukahâi's-Şâfi'îyye*, thk. Muḥyuddîn 'Alî Necîb (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 2: 134; Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve ve-feyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. 'Umer 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1993/1413), 31: 62; *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Heyet) (Muessesetu'r-Risâle, 1985/1405), 18: 260; Ebû Hafîs Sirâcuddîn 'Umer b. 'Alî b. Aḥmed İbnu'l-Mulâkḳın, *el-Aḳdu'l-muzheb fî ṭabaḳâti hameleti'l-mezheb*, thk. Eymen Naşr el-Ezherî, Seyyid Mehennâ (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997/1417), 95.

⁴ İbnu's-Salah, *Ṭabaḳât*, 2: 134; Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Sübki 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Ṭabaḳātu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*, thk. Maḥmûd Muḥammed Ṭanḥî, 'Abdulfettâḥ Muḥammed el-Hulv (Ķâhira: Maṭba'âtu 'İsâ el-Bâbî el-Halebi, 1964/1383), 4:386.

⁵ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luġât* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1: 164.

⁶ Tarihçiler Merv adıyla başlayan iki şehirden bahsetmektedir. Daha meşhur olanı bugün Türkmenistan sınırları içinde olan Merv şehridir. Diğeri ise Merv şehriden yaklaşık 300 km (40 fersah) güneyde Murġâb nehri üzerinde kurulmuş ve günümüzde mevcut olmayan Merverrûz'dur. Tarihçiler iki kentten birbirinden ayrılması için Merv şehrine Mervuşşâhicân adını vermektedir. Mervuşşâhicân'ın nispeti el-Mervezî iken Merverrûz'un nisbesi ise çoğunlukla el-Merverrûzî olarak kullanılmaktadır. Buna karşın Merverrûz için el-Mervezî nispeti de kullanılmaktadır. Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muḥammed el-İstâhrî el-Fârisî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrût: Dâru Sâdr, 2004), 261; Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Ḥallikân,

614 | Davut Eşit. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı

Merverrûzî olarak anılmaktadır.⁷ Bazen tahfif edilerek el-Merrûzî nispeti de kullanılmaktadır.⁸ Nevevî ve Zehebî (ö. 748/1348), el-Kâdî Hüseyin için el-Mervezî nispetinin de kullanıldığını belirtmektedir.⁹ İbnu'l-Mulâkkın (ö. 804/1401) ise sadece el-Mervezî nispetini kullanmaktadır.¹⁰

el-Kâdî Hüseyin uzun yıllar kadılık yaptığı için el-Kâdî olarak anılmaktadır.¹¹ İbnu's-Şalâh (ö. 643/1245) Horâsân Şâfi'îlerinden Cüveynî'nin *Nihâyetu'l-Maṭlab*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vasîṭ*, *el-Basîṭ* adlı eserlerinde "el-Kâdî şöyle dedi:" ifadesiyle kast ettikleri kişinin el-Kâdî Hüseyin olduğunu belirtmektedir.¹² Ona göre eş-Şeyh Ebû İshâk [eş-Şîrâzî] ve onun gibi İrâklı [Şâfi'îler] mutlak olarak el-Kâdî nispetini kullandıkları zaman bununla kast ettikleri [el-Kâdî] Ebû't-Ṭayyib et-Ṭaberî (ö. 450/1058)'dir. Ancak Ebû'l-Me'âlî el-Cüveynî ve onun dışındaki Horâsânlılar mutlak olarak el-Kâdî nispetiyle el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'yi kastetmektedir.¹³ Nevevî, geç dönem (müteahhir) Horâsânlıların eserlerinden [Cüveynî'nin] *en-Nihâye*, [Ebû Şa'd el-Mütevelli'nin (ö. 478/1086)] *et-Tetimme*, [Muḥyisunne el-Bağavî'nin (ö. 516/1122)] *et-Tehzîb* ve Gazzâlî'nin [*el-Basîṭ*, *el-Vasîṭ*, *el-Vecîz* ve *el-Hulâşa*] eserlerinde el-Kâdî nispetiyle kast ettikleri kişinin el-Kâdî Hüseyin olduğunu belirtmektedir. Ancak orta dönem (mutavassıt) dönem İrâklı Şâfi'îlerin eserlerinde kastedilen el-Kâdî Ebû Hâmid el-Merverrûzî' (ö. 362/973)'dir.¹⁴

Horâsân'ın büyük muhaddislerinden ve Horâsânlı ilk Şâfi'îlerden Ebû 'Avâne el-İsferâyînî'nin (ö. 316/929) torunu muhaddis Ebû Nua'ym 'Abdümelik el-İsferâyînî'den (ö. 400/1009) hadis rivayet etmiştir.¹⁵ Keza Ebû Bîşr Ahmed b. Muḥammed el-Herevî'den de hadis dinlemiştir.¹⁶

el-Kâdî Hüseyin, Horâsân Şâfi'î ekolünün¹⁷ kurucusu olarak kabul edilen el-Kaffâl el-Mervezî'den fıkıh eğitimi almıştır.¹⁸ el-Kaffâl el-Mervezî'nin en meşhur, en seçkin ve fıkıh bilgisi olarak otorite öğrencilerindendir.¹⁹ Kaynaklarda "Horâsân fakîhi", "habru'l-umme/ümmetin seçkin ve büyük âlimi" ve "habru'l-mezheb/Şâfi'î mezhebinin seçkin ve büyük âlimi" sıfatlarıyla anılmaktadır.²⁰ Şâfi'î fıkında birçok otorite hukukçu yetiştirmiştir. Cüveynî, Beğavî ve Mutevellî bu kişilerdendir.²¹ el-Kâdî Hüseyin genelde Şâfi'î fıkının özelde de Horâsân'da Şâfi'î ekolünün önemli fakîhlerindendir.²²

Vefeyâtu'l-a'ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdr, 1968), 1: 69; Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 221.

⁷ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 1: 327; Ebu's-Sıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muḥammed b. 'Umer İbn Kâdî Şuhbe, *Ṭabaḳātu's-Sâfi'yye*, (Beyrût: 'Alemlu'l-Kutub, 1987), 1: 137; Ebu'l-Faḍl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyutî, *Lubbu'l-lubâb fi taḥrîri'l-ensâb* (Beyrût: Dâru Sâdr, ts.), 242.

⁸ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 1: 327.

⁹ Nevevî, *Tehzîb*, 1: 164; Zehebî, *Târîḫ*, 31: 62.

¹⁰ İbnu'l-Mulâkkın, *el-Akdu'l-muzheb*, 95.

¹¹ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134.

¹² İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134.

¹³ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 1: 499.

¹⁴ Nevevî, *Tehzîb*, 1: 165.

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 18: 161; Sübkî, *Ṭabaḳât*, 4: 357.

¹⁶ Ahmet Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 232.

¹⁷ Horâsân Şâfi'î ekolü hakkında detaylı bilgi için bk. Davut Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 263-273.

¹⁸ Zehebî, *Târîḫ*, 31: 63; İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134.

¹⁹ Sübkî, *Ṭabaḳât*, 4: 357.

²⁰ Zehebî, *Târîḫ*, 31: 63; *Siyer*, 18: 260; Sübkî, *Ṭabaḳât*, 4: 357.

²¹ Zehebî, *Târîḫ*, 31: 63; İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134; Sübkî, *Ṭabaḳât*, 4: 257.

²² Faḥreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) Şâfi'î fıkındaki ilim silsilesini zikrederken el-Kâdî Hüseyin'e şu şekilde yer vermektedir: "el-İmâm eş-Şâfi'î- Ebû İbrâhîm el-Muzenî- Ebu'l-Kâsım el-Enmâtî- Ebu'l-'Abbâs İbn Sureyc- Ebû İshâk el-Mervezî- Ebû Zeyd el-Mervezî -el-Kaffâl el-Mervezî -el-Kâdî Hüseyin

el-Kāḍī Ḥüseyn, Şâfi'î fikhında *ashâbu'l-vucûhtan*²³ sayılmaktadır.²⁴ İbnu's-Şalâh onun birçok garip vecih (muctehidlerin Şâfi'î'nin usûlüne uygun olarak yaptıkları icthâdlar)²⁵ sahibi olduğunu belirtmektedir.²⁶

el-Kāḍī Ḥüseyn'in günümüze ulaşan eserlerinden bir tanesi öğrencisi Begavî tarafından cem edilen meşhur *Fetâva*'sıdır.²⁷ Eser, *Fetâva'l-Kāḍī Ḥüseyn* adıyla basılmıştır.²⁸ el-Kāḍī Ḥüseyn'in günümüze ulaşan bir diğer eseri *Tarîkatu'l-Hilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ma'a Zikri'l-Edille* adıyla hilâf alanında yazdığı eserdir.²⁹ İsnevî (ö. 772/1370), el-Kāḍī Ḥüseyn'nin İbnu'l-Haddâd [el-Mısrî'nin] (ö. 345/956) *el-Furû*'unu ve İbnu'l-Kâşş [et-Taberî'nin] (ö. 335/ 946) *et-Talḥîs*'inin bir parçasını şerh ettiğini söylemektedir. İsnevî, el-Kāḍī Ḥüseyn'e ait *Esrâru'l-Fıkh* adlı eserinin bir cilt olduğunu ve az bulunduğunu, onu da elde ettiğini ifade etmektedir.³⁰

el-Kāḍī Ḥüseyn'in en önemli eseri *et-Ta'likâ*'sıdır. O, mezhepte meşhur *et-Ta'likâ*'nın sahibi olarak kaynaklarda sıklıkla zikredilmektedir.³¹ İbnu's-Şalâh bu eseri için *et-Ta'likâ* adını kullanırken, Zehebî *et-Ta'likû'l-Kebîr* ve *et-Ta'likatu'l-Kubrâ*, Nevevî ise *et-Ta'likû'l-Kebîr* adını kullanmaktadır.³² Bu eser "ta'lika" türü yazım geleneğinin bir örneği olduğu için muhtemelen belli bir ad ile değil türün adıyla adlandırılmaktadır. el-Kāḍī Ḥüseyn'in bu eserini herhangi bir hocasından ta'lik etmediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen el-Kāḍī Ḥüseyn'in öğrencileri bu eseri ondan ta'lik ettikleri için bu adla adlandırılmıştır.³³ Müzenî'nin (ö. 264/878) *Muhtaşar*'ının tertibine göre yazılan *et-Ta'likâ*'yı³⁴ Nevevî, çok faydalı bir eser olarak takdim etmekte ancak eserin nüshaları arasında farklılıklar olduğunu belirtmektedir.³⁵ İsnevî ise hakikatte el-Kāḍī Ḥüseyn'in iki *Ta'likâ*'inin bulunduğunu ve ta'lik yapanların (mu'aliklerin) ihtilâfına dayalı olarak her iki eserin birbirinden farklı fazlalıklar içermesi bakımından birbirinden ayrıldığını söylemektedir.³⁶ Bu ta'liklerden günümüze ulaştığı tespit edilen

el-Merverrûzî -Ebû Muhammed [Muhyissunne] el-Ferrâ el-Begavî- Diyâuddîn Ömer [Fahreddîn er-Râzî'nin babası]-Fahruddîn er-Râzî". Bk. İbn Hâlikân, *Vefeyât*, 4: 252.

²³ Ashâbu'l-vucûh, mezhep imamının usûlüne bağlı olarak, onun değinmediği meselelerde icthâd etmek olarak tanımlanmaktadır. Bilal Aybakan, *İmam Şâfi' ve Fıkh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayınclık, 2007), 242; Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", 29: 232.

²⁴ Zehebî, *Târîḥ*, 31: 63; İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134.

²⁵ Aybakan, *İmam Şâfi' ve Fıkh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 242.

²⁶ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134.

²⁷ Nevevî *Fetâva*'nın faydalı ve meşhur bir eser olduğu, İsnevî ise bu eserin bilinen bir eser olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır. İbnu'l-Mulâkḳın da bu fetvaların öğrencisi el-Begavî tarafından cem edildiğini belirtmektedir. Bu görüşler için bk. Nevevî, *Tehzîb*, 1: 164; Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Hasen el-İsnevî, *Ṭabaḳātu's-Şâfi'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1987/1407), 1: 196; İbnu'l-Mulâkḳın, *el-Aḳdu'l-muzheb*, 95.

²⁸ el-Kāḍī Ebû 'Alî el-Ḥüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî, *Fetâva'l-Kāḍī Ḥüseyn b. Muhammed el-Merverrûzî*, der. el-İmâm Muhyisunne el-Ḥüseyn b. Mes'ûd el-Begavî ('Ammân: Dâru'l-Feth li'd-dirâse ve'n-Neşr, 2010/1431).

²⁹ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134; el-Bâḥisu'l-İlmi, "Kısmu'l-Maḥtûṭât", erişim: 18 Temmuz 2019, <http://k-tb.com/manuscript/islamic1355>.

³⁰ İsnevî onun bazı öğrencilerin hattı ile yazılmış bu iki şerhin tek ciltlik nüshasının kendisine ulaştığını ifade eder. İsnevî, bu nüshanın haşiyesinde İbnu's-Şalâh'ın hattıyla eserin garipliğine dikkat çeken bir yazımın bulunduğunu da eklemektedir. Bk. İsnevî, *Ṭabaḳât*, 1: 196-197.

³¹ Sübkî, *Ṭabaḳât*, 4: 356; İbnu'l-Mulâkḳın, *el-Aḳdu'l-muzheb*, 95.

³² İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 134; Zehebî, *Târîḥ*, 18: 63; *Siyer*, 31: 261; Nevevî, *Tehzîb*, 1: 164.

³³ İsnevî, bu eserin nüshalarındaki farklılıkları, eseri ta'lik edenlerin ihtilâfına dayandırmaktadır. Bk. İsnevî, *Ṭabaḳât*, 1: 196.

³⁴ Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", 29: 233

³⁵ Nevevî, *Tehzîb*, 1: 164.

³⁶ O her iki *Ta'likâ*'in de kendisine ulaştığını ifade etmektedir. İsnevî, *Ṭabaḳât*, 1/196.

ve tahkik edilen sadece bir nüshadır. Bu nüshanın tamamı da günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.³⁷

el-Kâdî Hüseyin'in *et-Ta'lika'sı* Müzenî'nin *Muhtaşar*'ının ilk şerhlerinden biri olmasının yanında Şâfiî fıkıh usûlü açısından da önemli bir eserdir. Eserin girişinde fıkıh usûlüne müteallik birçok konu bulunmaktadır. Burada taklîd ve ictihâd meseleleri dışında ayrı bir başlık olarak icmâ' meseleleri tartışılmaktadır. Bundan dolayı Horâsân Şâfiî ekolü çevrelerince müstakil ve bütünlüklü olmasa da fıkıh usûlü konularının aktarıldığı günümüze ulaşan ilk metinlerden biri olması bakımında *et-Ta'lika* dikkate değer bir eserdir.

2. EL-KÂDÎ HÜSEYN'İN İCMÂ' ANLAYIŞI

2.1. İcmâ'nın Hücciyeti

el-Kâdî Hüseyin'e göre bazı zındıklar³⁸ hariç bütün Müslümanlara göre icmâ' kat'î olarak hüccettir. O, icmâ'nın hücciyeti için bazı ayet ve hadisleri referans göstermektedir. Onun Kur'ân'a referansta bulunduğu ayetler şunlardır:³⁹

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve mü'minlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız..." (en-Nisâ', 4/115).⁴⁰

"Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız yapışın..." (Âl-i 'İmrân, 3/103).

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz..." (Âl-i 'İmrân, 3/110).

el-Kâdî Hüseyin'e göre Allâh'ın bu ümmeti "iyiliği emredenler ve kötülükten nehyedenler" olarak övmesi, onların dalâlet üzerine birleşmeyeceklerini göstermektedir.⁴¹

³⁷ Günümüze ulaşmış tahkik edilen nüsha muhtemelen *et-Ta'lika*'nın birinci cildini teşkil etmekte ve eser "kitâbu't-tâhâre, kitâbu'l-hayd ve kitâbu's-şalât"ın bir kısmını içermektedir. Tabakât yazarları, *et-Ta'lika*'nın tamamlanmadığına veya eksik bir şekilde kendilerine ulaştığına dair tespitte bulunmaları ve *et-Ta'lika*'dan yapılan bazı alıntılarının günümüze ulaşan nüshada bulunmaması, günümüze ulaşan nüshanın eksik olduğunu göstermektedir. Bu görüşler için bk. İbnü's-Şalâh, *Şerhu muşkilil-Vasi't*, thk. 'Abdulmun'im Halife Ahmed Bilâl (el-Memleketü'l-'Arabiye's-Su'udiyye: Dâru Kunuzi'l-İş-biliyâ li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2011/1432), 1: 35; İsnevî, *el-Muhimât fi şerhi'r-Ravda ve'r-Râfi'*, thk. Ahmed b. 'Alî Ebu'l-Faql ed-Dimyâti (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2009/1430), 7: 58; Ebû Hafis Sirâcuddîn 'Umer b. Reslân b. Naşir b. Şâlih el-Kinânî el-Bulķîni, *et-Tedrib fi fikhî's-Şâfi'*, thk. Ebû Ya'kûb Neş'et b. Kemâl el-Misrî (er-Riyâd: Dâru'l-Kibleteyn, 2012/1433), 3: 498; Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", 29: 233.

³⁸ Usûl kaynaklarında icmâ' inkârcıları en-Nazzâm (ö. 221/836) ve Râfizîlerin adı zikredilmektedir. Cüveynî, ilk icmâ' inkârcısının en-Nazzâm olduğunu daha sonra bazı Rafizî gruplarının bu görüşü benimsemişliğini tespit etmektedir. Aybakân, en-Nazzâm mutlak olarak kıyas inkârcısı olarak değil naslara dayanmayan icmâ' inkârcısı olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Bu bilgiler için bk. Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Luma' fi usûli'l-fikh*, thk. Muhyiddîn Dîb Misto, Yûsuf 'Alî Budeyvî (Dimesşk; Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008/1429), 179; İmâmu'l-Hârameyn Ebu'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdulmelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. 'Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2012/1433), 1: 383; Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazâlî, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Tâmir (Qâhira: Dâru'l-Ḥadîs, 2011/1432), 1: 425-426. Sem'anî ise İmâmiyye'nin icmâ'nın bizatihi kendisinin delil olmadığını ancak imamın icmâ'a katılması neticesinde hüccet olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir. Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muḥammed b. 'Abdilcebbâr es-Sem'anî, *Kavâti'u'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. 'Abdullâh Hâfız Ahmed el-Hukmî (Riyâd: Mektebu't-Tevbe, 1998/1319), 3: 191; 535; Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 134.

³⁹ el-Kâdî Ebû 'Alî el-Hüseyin b. Muḥammed b. Ahmed el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvad; 'Adil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd (Mekketü'l-Mukerreme: Mektebetu Neẓâr Muştafâ el-Bâz, ts.), 1: 153-155.

⁴⁰ Ayetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meali esas alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kur'an-ı Kerim", erişim: 18 Temmuz 2019, <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>

⁴¹ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 153-156.

el-Kâdî Hüseyn, "ümmetin delâlet üzerine birleşmeyeceğine"⁴², "Müslümânların yer yüzünde Allâh'ın şahidi olduklarına"⁴³ dair hadis rivayetlerinin de icmâ'ın hücciyeti için delil olduğunu belirtmektedir. Ona göre tabiatları, aklı yapıları, seviyeleri ve görüşleri farklı olmasına rağmen Müslümanların bir konuda ittifak etmeleri, bunun tartışmasız bir şekilde hak olduğu göstermektedir.⁴⁴

el-Kâdî Hüseyn'in dönemine kadar (V./XI. Yüzyıl) tarihsel süreçte Şâfi'î fıkıh usûlünde icmâ'ın hücciyetine dair dikkate değer çabaların olduğunu görmek mümkündür. Şâfi'î, *er-Risâle*'de icmâ'ın hücciyetini tartıştığı yerde herhangi bir Kur'ân ayetine referansta bulunmamaktadır. O, "cemaatten ayrılmamayı emreden" hadisleri icmâ'ın hücciyeti için delil olarak kullanmaktadır.⁴⁵ Şâfi'î, "ümmetin hata üzerine birleşmeyeceği" delilini bir hadis olarak değil kendisine ait bir argüman olarak sunmaktadır.⁴⁶ Bu argüman sonraki dönemlerde hadis olarak refere edilmektedir.⁴⁷ Şâfi'î'nin icmâ'ın hücciyeti için Kur'ân'dan delil getirdiğine dair bazı nakiller yer almaktadır. Beyhakî (ö. 458/1066), Şâfi'î'nin icmâ'ın hücciyeti için "Rasullâh'a karşı çıkma ve Mü'minlerin yolundan sapma" manasını taşıyan en-Nisâ' süresi 115. ayetini delil olarak getirdiğine dair menkıbevi bir alıntıya değinmektedir.⁴⁸ Ancak Şâfi'î'nin eserlerinde bu ayetin icmâ'ın hücciyetine dair herhangi bir anekdot bulunmamaktadır.⁴⁹ Bu durumu icmâ'ın hücciyeti için Şâfi'î'nin eksik bıraktığı Kur'ân referansını tamamlama girişimi olarak değerlendirmek gerekir. Şâfi'î'den sonra icmâ'ın hücciyetine dair farklı arayışların olduğunu görmek mümkündür. İraklı Şâfi'îlerden İbn Süreyc (ö. 306/918) icmâ'ın hücciyeti için el-Bakara süresi 143. ayeti delil olarak kullanmaktadır. İbn Süreyc Şâfi'î'nin zikrettiği hadisler yerine icmâ'ın hücciyeti için "Müslümânların dalâlet üzerine birleşmeyeceğine" ve "Müslümânların güzel-çirkin gördüğünü Allâh'ın da güzel-çirkin gördüğüne" dair hadis rivayetlerini delil olarak ileri sürmektedir.⁵⁰ Bu durum Şâfi'î'den sonra icmâ'ın hücciyeti için gerek Kur'ân gerekse de sünnetten farklı delil arayışının olduğunu göstermektedir. Nitekim el-Kâdî Hüseyn'in yaşadığı V./XI. Asra gelindiğinde birçok farklı ayet ve hadisin icmâ'ın hücciyeti için delil olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. el-Kâdî Hüseyn'in icmâ'ın hücciyet için zikrettiği ayet ve hadisler çağdaşı Mâverdi (ö. 450/1058) tarafından da icmâ'ın hücciyeti için ileri sürülmektedir.⁵¹ Dolayısıyla tarihsel süreçte Şâfi'î fıkıh usûlünde icmâ'ın hücciyeti için delil olarak kullanılan ayet ve hadisler belli bir standardı yakaladığı söylenebilir.⁵² Ancak bu genel standarda karşı Cüveynî ile beraber icmâ' için delil olarak ileri sürülen argümanlar eleştirilmeye ve tartışmaya başlanmıştır. Cüveynî, "Rasullâh'a karşı çıkma ve Mü'minlerin yolundan sapma" manasını taşıyan Nisâ' süresi 115. ayetin icmâ'a delil olarak ileri sürülmesini eleştirmektedir. Cüveynî'nin özellikle bu ayeti eleştirmesi, ayetin icmâ'ın hücciyeti için

⁴² Hadisin farklı varyantları için bk. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek 'ala's-Sahîhain* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 4: 199-200.

⁴³ Hadisin farklı varyantları için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubra* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4: 125.

⁴⁴ el-Kâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 155-157.

⁴⁵ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *er-Risâle li'l-İmâmi'l-mu'ttalibî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhira: Mektebetu Dâri't-Turâs, 2005/1426), 470-472; İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 417-431; Bilal Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 156.

⁴⁶ Şâfi'î, *er-Risâle*, 470-472; Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 156.

⁴⁷ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 202; Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 129.

⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Beyhakî, *Ahkâmu'l-Kur'ân li'l-İmâmi'l-Mu'azzam Ebî 'Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1951/1380), 52-53;

⁴⁹ Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 131.

⁵⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. 'Umer b. Sureyc el-Bagdâdî İbn Sureyc, *Kitâbu'l-vedâi' li manşûsi's-şerâi'*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1502, 123b-124a.

⁵¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir fi fihi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î ve huve Şerhu muhtaşari'l-Muzenî*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaq, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999/1419), 16: 107-108.

⁵² Şîrâzî, *el-Luma'*, 180-181; Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 384-385; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 195-209; Gaz-zâlî, *el-Mustaşâfâ*, 1: 428-430.

618 | Davut Eşit. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı

Kur'an'dan getirilen en güçlü referans olduğu iddiasından kaynaklanmaktadır.⁵³ Ona göre bu ayetin manası "Küfrü isteyip, Rasûllâh'ı inkar etme ve hak yoldan sapma"dır. Bunun dışındaki herhangi mana mümkün olsa da te'vildir. Ona göre kat'î meselelerde muhtemel [te'villere] dayanmak doğru değildir.⁵⁴ Sem'ânî (ö. 489/1096) ise muhtemelen Cüveynî'ye karşı olarak bu ayetin delil olma yönünü uzun uzadıya tartıştıktan sonra, ayetin delil olma yönünün son derece güçlü olduğunu ve Şâfi'i'nin de bu ayeti icmâ' için delil olarak ileri sürdüğünü belirtmektedir.⁵⁵ Gazzâlî de Şâfi'i'nin icmâ'ın hücciyeti için bu ayete dayandığını belirtmekte ve Cüveynî'nin eleştirilerini temel alarak ayetin hüccet olma yönünü eleştirmektedir.⁵⁶

Cüveynî, "ümmeğin dalâlet üzerine birleşmeyeceğine" ilişkin icmâ' için ileri sürülen hadisi de eleştiri konusu yapmaktadır. Onun bu hadisi eleştirmesinin nedeni de icmâ'ın hücciyeti konusunda ileri sürülen hadisler arasında en güçlü referans olduğu iddiasından kaynaklanmaktadır.⁵⁷ Ona göre bu hadis âhâd haberdır. Âhâd haberle kat'î olan bir meselenin temellendirilmesi caiz değildir.⁵⁸ Sem'ânî ise muhtemelen bu itiraza karşılık olarak hadisin lafızlarının farklı olmasına rağmen manalarının aynı olduğundan hareketle hadisin manen mutevâtir olduğunu belirtmektedir.⁵⁹ Cüveynî ise bu hadisin "ümmeğin kabulüne mazhar olan bir hadis olduğu"nu dolayısıyla hadisin [mana bakımından üzerinde] icmâ' edildiğine dair bir te'vil yapılırsa bunun doğru bir istidlâl olmadığını savunmaktadır. Ona göre icmâ'ın hücciyeti için yine icmâ' delilinin kendisi [Müslümanların genel kabulüne mazhar olduğuna ilişkin delil] kullanılmaktadır. Yani bir şey yine kendisi referans gösterilerek ispatlanmaktadır. Kaldı ki icmâ'ın [hücciyetinde] insanlar ihtilâf etmişlerdir.⁶⁰ Özetle Cüveynî'ye göre insanların hücciyetinde ihtilâf ettikleri bir delilden hareketle yine delilin kendisini (icmâ'ı) ispatlamak doğru bir yaklaşım değildir. Gazzâlî ise icmâ'ın hücciyeti için "cemaatten ayrılmayı yasaklayan" ve "ümmeğin hata üzerinde birleşmeyeceği"ne dair hadis rivayetlerini zikrettikten sonra bunların delil olma yönünü güçlü bir şekilde savunmaktadır.⁶¹

2.2. İcmâ'ın Çeşitleri

el-Kâdî Hüseyin, icmâ'ı farklı kriterlere göre birkaç kısma ayırmaktadır. Birincisi icmâ'a katılanlar veya icmâ'ın bilinebilirliğine göre yaptığı taksimdir. Buna göre icmâ', 'âm (genel halk kitlesi) ve hâss (âlim) olanların bildiği icmâ' ve sadece hâss olanların bildiği icmâ' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Terimleşen adıyla 'âm olan icmâ', 'âm ve hâs olan herkesin bildiği icmâ', hâs olan icmâ' ise 'âm olanların değil sadece hâs olanların bildiği icmâ'dır. el-Kâdî Hüseyin birinci tür icmâ'a namazların farzlarını, ravâtib sünnetleri ve bayram namazlarını örnek vermektedir. Ona göre bu tür icmâ'a muhalif olan küfre girer. Hâs icmâ'a ise 'avl meselesi⁶², mut'a nikâhı ve bir dirhem iki (veya daha fazla) dirhem ile satışı [ribe'l-fadhn hükmünü] örnek vermektedir. Ona göre bu tür icmâ'a muhalefet eden hata eder ve fiska düşer ancak küfre girmez.⁶³ Onun verdiği bu örnekler usûl literatüründe icmâ' olup olmadığı tartışmalı örnekler olması bakımından dikkate değerdir. Sem'ânî, mut'a nikâhında İbn 'Abbâs'ın (ö.

⁵³ Gazzâlî icmâ'ın hücciyeti için delalet açısından en güçlü ayetin en-Nisâ' süresi 115. ayet olduğunu söylemektedir. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustaşfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. H. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1: 259-260.

⁵⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 384.

⁵⁵ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 202.

⁵⁶ Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, 1: 428-429.

⁵⁷ Gazzâlî icmâ'ın hücciyeti konusunda ileri sürülen hadisler konusunda en güçlü hadisin bu hadis olduğunu belirtmektedir. Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, 1: 429.

⁵⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 385.

⁵⁹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 207.

⁶⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 385.

⁶¹ Gazzâlî, *el-Mustaşfâ* 1: 429-432.

⁶² 'Avl meselesi "İslâm miras hukukunda, ashâbü'l-ferâizin mirastan alacakları payların toplamının ortak paydadana fazla olması halidir. Hamdi Döndüren, "Avl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 117-118.

⁶³ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 157.

68/687-88) buna cevaz verdiğiine ilişkin görüşünden dönüp dönmediği meselesini tartıştıktan sonra, onun bu görüşünden dönmediğine ilişkin nakillerin, aksini iddia eden nakillerden daha meşhur olduğunu belirtmektedir. Ona göre Şâfi'îlerin ve fakihlerin geneli bu konuda icmâ'ın olmadığı görüşündedirler.⁶⁴ Mâverdî, İbn 'Abbâs'ın 'avl meselesinde Hz. Ömer'in (ö. 23/644) vefatından sonra muhalif görüş belirttiği gerekçesiyle bu konuda icmâ'ın gerçekleşmediği görüşündedir.⁶⁵ Keza Sem'ânî tek kişinin muhalefetinin icmâ'a engel olduğuna ilişkin yaklaşımını, İbn 'Abbâs'ın 'avl meselesinde tek başına gösterdiği muhalefetini örnek vermektedir.⁶⁶ el-Qāḍī Ḥüseyn'in "bir dirhem iki veya daha fazla dirhem ile satışına" verdiği örnek ribe'l-fadl olarak adlandırılan peşin alışverişlerde ortaya çıkan fazlalık faizidir. Sem'ânî, İbn 'Abbâs'ın faizin *ribe'n-nesie* (*ribe'n-nesâ*) olarak adlandırılan vadeli alışverişlerde geçerli olduğuna ribe'l-fadlda⁶⁷ faizin cereyan etmediğine ilişkin görüşüne temas etmektedir. Ona göre her ne kadar İbn 'Abbâs'ın bu görüşünden rücu ederek diğer sahâbîlerle ortak görüşe sahip olduğuna ilişkin rivayetler varsa da, bu tartışmalıdır. Sem'ânî, fakihlerin İbn Abbâs'ın vefat edinceye kadar da bu görüşünden dönmediğine ilişkin güçlü nakillere vurgu yapmaktadır.⁶⁸ Seraḥsî (ö. 483/1090 [?]) ise İbn 'Abbâs'ın ribe'l-fadl meselesindeki görüşünden döndüğüne ilişkin nakiller dikkate alındığı zaman bu konuda icmâ'ın gerçekleştiği görüşündedir.⁶⁹ Görüldüğü üzere 'avl meselesi, mut'a nikâhı ve ribe'l-fadlın hükmü konusunda icmâ'ın varlığı-yokluğu tartışmalarında el-Qāḍī Ḥüseyn'in tavrı nettir. O söz konusu meseleleri hâs icmâ'a örnek vererek, bunların hükmü konusunda icmâ'ın varlığını benimsemektedir.

el-Qāḍī Ḥüseyn'in 'âm icmâ'-hâs icmâ' ayrımı ve bunun pratik sonucu (küfür-fisk), icmâ'ın sağladığı bilgi açısından *kat'î icmâ'-zannî icmâ'* ayrımına⁷⁰ dayandığı görülmektedir.⁷¹ Bu ayrımının kökleri Şâfi'î'ye dayanmaktadır. Zira Şâfi'î, icmâ'ı iki anlamda kullanmaktadır. Birincisi sübutu kesin olup, hiçbir Müslümân'ın farklı bir görüş belirtmediği esasında nass hükmünde olan icmâ'dır. İkincisi ise *kıyâs* ve *istinbâta* dayanan ve hücciyeti bakımından *haber-i vâhi*den sonraki mertebede yer alan icmâ'dır. Şâfi'î'ye göre bu gruptaki icmâ' kesin bilgi ifade etmese de sağlam bir icmâ' olduğu hükmüne varıldığında hüccettir.⁷²

'Âm icmâ' ve hâs icmâ' ayrımı aynı zamanda Şâfi'î'nin ilim sınıflamasının bir yansımasıdır. Çünkü Şâfi'î ilmi, *ilm-i 'âmme* (*ilmu 'âmme-el-ilmu'l-'âmm*) ve *ilm-i hâssa* (*ilmu'l-hâssa*) olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.⁷³ Birincisi zahîrî ve batînî olarak gerçeği içeren ilimdir. Şâfi'î zahîrî ve batînî olarak gerçek olan ihatalı bilgiyi Ku'ân-ı Kerîm, üzerinde icmâ' edilmiş *sünnet* ve insanların üzerinde icmâ' ettikleri konular olarak belirlemektedir.⁷⁴ Amme yine ammeden bu bilgiyi nakletmiştir. Şâfi'î'ye göre bu konuda hiç kimsenin bilgisizliği ve şüpheye düşmesi söz konusu değildir.⁷⁵ İlm-i hâs ise hâs olan kişilerin rivayet ettikleri, âlimlerce bili-

⁶⁴ Sem'ânî, Şâfi'îlerden Ebû Sa'îd el-İstahrî'nin (ö. 328/940) mut'anın icmâ' ile haram olduğu görüşünde olduğunu belirtmektedir. Sem'ânî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 3: 348-350.

⁶⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 16: 115.

⁶⁶ Sem'ânî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 3: 302.

⁶⁷ Rîbe'l-Fadl ve ribe'n-nesie hakkında bilgi için bk. İsmail Özsöy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 113;121.

⁶⁸ Sem'ânî İbn 'Abbâs'ın ribe'l-fadlın caiz olduğuna ilişkin görüşünün nassa aykırı olduğu gerekçesiyle icmâ'ın gerçekleşmesinde herhangi bir etkisinin olmadığı değerlendirmesinde bulunmaktadır. Sem'ânî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 3: 303-304; 348-350.

⁶⁹ Şemsuleimme Ebû Sehl Muhammed b. Aḥmed es-Seraḥsî, *Uşûlu's-Seraḥsî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1: 136; 294,

⁷⁰ Havâsin icmâ'ının ümmet icmâ'ı olarak isimlendirilmesi literatürde tartışılmıştır. Söz konusu tartışma için bk. Yusuf Eşit, "Fıkıh Usûlünde İcmâ Ehliyeti Tartışmaları", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2019): 168-184.

⁷¹ İcmâ'ın bu ayrımı için bk. Dönmez, "İcmâ", 21: 425.

⁷² Dönmez, "İcmâ", 21: 425-426.

⁷³ Şâfi'î, *er-Risâle*, 382-390, 475.

⁷⁴ Şâfi'î, "Cimâ'u'l-ilm", *Sünnet Müdafası*, çev. İshak Emin Aktepe, (İstanbul: Polen Yayınları, 2005), 45.

⁷⁵ Şâfi'î, *er-Risâle*, 475.

nen, "Farzla ilgili fer'î meselelerde ve bir kısım hükümlerle ilgili özel konularda insanlara te-rettüp eden şeyleri bilmektir. Bunlar hakkında Kur'an'da bir nass bulunmadığı gibi, çoğu hak-kında sünnet nassı da yoktur. Bazıları hakkında herhangi bir sünnet var ise de, o Sünnet belirli kişilerce rivayet edilmiştir."⁷⁶ Şâfi'î'ye göre âlimlerin dışındaki kimseler ilm-i hâssayı bilmekle yükümlü değildir. Şâfi'î'ye göre bu ilim zahirde gerçek olan bir ilimdir.⁷⁷ Görüldüğü kada-ryla Şâfi'î'nin ilm-i 'âmm ve ilm-i hâss ayrımı Şâfi'î fıkh usûlündeki icmâ' teorisinde, 'âm icmâ' ve hâs icmâ' şeklinde bir ayrımın oluşmasını sağlamıştır.⁷⁸ Bunun işaretleri IV./X. Yüzyılın başındaki Şâfi'î usûlcülerin terminolojisinde görülmektedir. Nitekim ilk dönem İrâklî Şâfi'î'lerden Ebû Bekr el-Haffâf (ö. IV. / X. Yüzyılın ilk yarısı) icmâ' çeşitleri arasında havâs ve 'avâmın kendisinde ortak olduğu icmâ' türünü birinci icmâ' çeşidi arasında zikretmektedir. Ona göre ikinci tür icmâ' ise sadece havâsın yani ilim ehlinin katıldığı onlar dışındaki kişilerin katılma-dığı icmâ'dır.⁷⁹ Eş'arî (ö. 324/935-36), icmâ'ı 'avâm ve havâsın iştirak ettiği icmâ' ve sadece havâsın icmâ'ının muteber olduğu 'avâmın bu konuda havâsa tabi olduğu icmâ' olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.⁸⁰ Bu terminolojinin Sem'anî'nin düşüncesine kasti muhalefeti küfre düşüren, 'âm ve hâsın bilgisinde ortak olduğu icmâ' ve kasti muhalefeti küfre değil de dalâlete-hataya düşüren sadece âlimlerin bildiği hâssın icmâ'ı (icmâ'u'l-hâsse) olmak üzere iki tür icmâ' çeşidi olarak yansıdığı görülmektedir.⁸¹ Benzer yaklaşım 'avâm ve havâsın bilgisinde ortak olduğu ve sadece havâsın bildiği şekilde şeriatı iki kısma ayıran Gazzâlî'de de görülmektedir.⁸² Ancak doktrinde icmâ' denildiği zaman esas kastedilenin hâss/havâs/âlimlerin icmâ'ı olduğunu söylemek gerekir.⁸³ Nitekim İbn Süreyc, icmâ'da 'avâmın değil havâsın görü-şünün muteber olduğuna ilişkin yaklaşımda bulunmaktadır. el-Kâdî Hüseyin eserinin muhtelif yerinde icmâ'dan kastedilenin "*ehlu'l-hall ve'l-akd*" tarafından gerçekleşen icmâ' olduğu vur-gusu yapmaktadır.⁸⁴ Ona göre icmâ'da 'avâm dikkate alınmaz.⁸⁵ Benzer şekilde Sem'anî gerek 'âm olan gerekse de hâs olan icmâ'da 'ammin görüşünün dikkate alınmaması gerektiğini sa-vunmaktadır.⁸⁶

el-Kâdî Hüseyin'e göre icmâ' ilk başta gerçekleşip gerçekleşmemesi bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Birincisinde icmâ' ilk başta gerçekleşir. Buna göre icmâ' bazen namaz [ın farziyeti, vakitleri ve rek'atleri] konusunda olduğu gibi ilk başta gerçekleşir. Dikkat edildi-ğinde bu türden icmâ' Şâfi'î'nin ilim sınıflamasında ilm-i 'âm olarak adlandırdığı birinci tür

⁷⁶ Şâfi'î, *er-Risâle*, 475; *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, trc. Abdulkadir Şener; İbrahim Çalışkan, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 198.

⁷⁷ Şâfi'î'ye göre haberi nakledenlerin yanılma ihtimalleri mevcuttur. Şâfi'î, *er-Risâle*, 475.

⁷⁸ Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 134.

⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Umer el-Haffâf, *el-Akşâm ve'l-Hişâl*, Chester Beatty Library, Dublin, 5115, 7a.

⁸⁰ Eş'arî'nin bu görüşü için bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin en-Nisâbü'rî İbn Fûrek, *Maḳālātu's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî İmâm ehli's-sunne*, thk. Ahmed 'Abdurrahîm es-Sâyiḥ, (Kâhira: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2005/1425), 201-202.

⁸¹ Sem'anî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 3: 217-218.

⁸² Gazzâlî şeriatı iki kısma ayırmaktadır. Birincisi beş vakit namazın [farziyeti] ve oruç, zekât ve haccın farziyeti gibi bilme konusunda avâm ve havâsın ortak olduğu [konulardır]. Bunlar üzerinde icmâ' edilmiş [konulardır.] Avâm bu konuda havâsa muvafakat etmiştir. Gazzâlî'ye göre şeriatın ikinci kısmı sadece havâsın bildiği namaz, bey, tadrîb, istilâd hükümlerinin tafsili gibi konulardır. 'Avâm ve havâsın icmâ' ettiği konularda doğrunun ehlu'l-hall ve'l-akd'in üzerinde icmâ' ettiği görüş olduğu kabul ederek muvafakat etmiş olur. Gazzâlî, *el-Mustaşfâ* 1: 442-443.

⁸³ Şâfi'î'nin bu tür icmâ'ı kabul edip etmediğine ilişkin tartışmalar için bk. Osman Taştan, "Merkezleşme Sürecinde İslam Hukuku: Bölgeselliğe Veda veya Şâfi'î Faktörü", *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfi'î'nin Rolü*, haz. M. Hayri Kırbasoğlu (Ankara: Kitâbiyât, 2003), 157-159; Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 115; 121-127; 143; Adem Yenidoğan, "İmâm Şâfi'î (ö. 204/820)'nin İcmâ Anlayışı", *Marife* (Bahar, 2013): 89-105; Taha Nas, "İcmâ Teorisi ve Bakillânî'nin Etkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/30 (2014/2): 17-53; Dönmez, "İcmâ", 21: 422.

⁸⁴ El-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 164; 174.

⁸⁵ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 174. 'Avâmın icmâ ehliyetine dair geniş tartışmalar için bk. Eşit, "Fıkıh Usûlünde İcmâ Ehliyeti Tartışmaları", 169-173.

⁸⁶ Sem'anî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 3: 242.

bilgi kısmına girmektedir. İkinci tür icmâ'da ise üzerinde icmâ' edilen mesele ilk önce ihtilâflıdır. İhtilâflı olan meselede sonradan icmâ' gerçekleşmektedir.⁸⁷ Aynı şekilde Mâverdî ve Sem'ânî bir asırda bir konuda ihtilâf edildikten sonra o konuda aynı asırda icmâ' edildiği takdirde bu icmâ'ın önceki hilâfî geçersiz kıldığını belirtmektedirler.⁸⁸

el-Qâdî Hüseyn, icmâ'ı dayandığı senede göre ise iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım nassa (Allâh ve Hz. Peygamber cihetiyle) veya *kıyâs-ı celfiye* dayanan icmâ'dır.⁸⁹ el-Qâdî Hüseyn'e göre bu icmâ'a muhalefet eden küfre girmiş olur. el-Qâdî Hüseyn bu kısım icmâ'a Kur'ân'da masum olduğu bildirilen Hz. 'Âişe'nin (ö. 58/678) masumiyetine dair icmâ'ı örnek vermektedir.⁹⁰

el-Qâdî Hüseyn'e göre dayandığı senet bakımından ikinci icmâ' türü *hafî kıyâsa* dayanan icmâ'dır. Bu kısım Hz. Ebû Bekr'in hilâfetini örnek vermektedir. Müslümânlar dünyadaki imâmîliğini, dindeki imâmîliğe kıyâs ederek Hz. Ebû Bekr'in hilâfetinde icmâ' etmişlerdir. Ona göre bu hafî bir kıyâstır. el-Qâdî Hüseyn bu tür icmâ'ın kat'iliği konusunda farklı görüşler olduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre bu tür icmâ' kat'î değildir. Çünkü bu kıyâstaki asıl kat'î olmadığı için bu kıyâsa dayanan icmâ' da kat'î değildir. el-Qâdî Hüseyn'e göre bu konudaki ikinci ve ona göre sahih olan görüş bu tür icmâ'ın kat'î olduğudur.⁹¹ Dikkat edilirse bu tür icmâ' havâsın bildiği bir bilgi türü üzerine yapılan icmâ'dır. Daha önce değindiğimiz üzere el-Qâdî Hüseyn, 'âm olanların değil sadece hâs olanların bildiği bu tür icmâ'ın inkârının küfrü değil fiski gerektirdiğini düşünmektedir. Dolayısıyla hafî kıyâsa dayanan icmâ'ın küfrü gerektirdiğine dair yaklaşımının kendi icmâ' sistemi bakımından bir tutarsızlık arz ettiğini söylemek gerekir.

el-Qâdî Hüseyn'in yukarıdaki icmâ' tasnifinde, icmâ'ı dayandığı delil açısından *naklî icmâ'* ve *ictihâdî icmâ'*⁹² olarak adlandırılabilir şekilde iki kısma ayırdığı anlaşılmaktadır. Kitâb ve sünnet nasslarına dayanan icmâ'ın (naklî icmâ') ve kat'î olması anlaşılır olmakla beraber kıyâs-ı celfiye dayanan icmâ'ın bu kategoride değerlendirilmesi tartışmaya açıktır. Burada el-Qâdî Hüseyn'in kıyâs-ı celf ile neyi kastettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Çağdaş Mâverdî ma'nâ kıyâsı olarak adlandırdığı kıyâsı üç kısma ayırmakta ve birinci kısma celf kıyâsı adını vermektedir. Mâverdî, celf kıyâsı da üç kısma ayırmakta ve birinci mertebedekini ma'nâsı ('illeti) herhangi bir istidlâl olmaksızın anlaşılabilir kıyâs türü olarak nitelemektedir. Onun celf kıyâsın ilk türüne verdiği örnek ise anne-babaya öf demekten (te'fiften) hareketle onları dövmenin de yasak olduğudur.⁹³ Keza Sem'ânî'nin de Mâverdî ile benzer bir kıyâs-ı celf tanımlaması ve örnekleme sunması⁹⁴ el-Qâdî Hüseyn'in yaşadığı dönemde Şâfi'lerin kıyâs-ı celf olarak adlandırdıkları kıyâs türünün esasen usûlcüler arasında kıyâs olup olmadığı tartışma konusu olan *fahve'l-hitâbî* da içeren bir istidlâl türü olduğunu göstermektedir. Onun bunu icmâ'ın delili olarak nassla/naklî deliller ile eşit tutmasının nedeni ise bu tür kıyâsın nassa en yakın ve en güçlü kıyâs olduğu varsayımına dayanmaktadır. Nitekim Mâverdî celf

⁸⁷ el-Qâdî Hüseyn bu tür icmâ'a Hz. Peygamber'in mirası, defin yeri ve zekât vermeyenlerle savaşma vb. konularda ilk başta ihtilâf olmasına rağmen daha sonra bu konuda icmâ'ın oluşmasını örnek vermektedir. el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'likâ*, 1: 163-164.

⁸⁸ Mâverdî bu tür icmâ' zekât vermeyenlerle savaşma konusunda sahâbenin ihtilâf ettikten sonra Hz. Ebû Bekr'in (ö. 13/634) görüşüne katılmalarını örnek vermektedir. Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 16: 115; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 345-348.

⁸⁹ Kaynaklarda kıyâsın icmâ'ın delil olamayacağı görüşünü Dâvûd ez-Zâhirî ve Ebû Ca'fer et-Taberî'ye (ö. 310/923) nispet edilmektedir. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 223; Şîrâzî, *el-luma'*, 182.

⁹⁰ el-Qâdî Hüseyn'e göre göre bir kimse H.z. 'Âişe'nin zina yaptığına inanırsa küfre girer. Çünkü Allâh onun masum olduğuna ilişkin ayet indirmiştir. Dolayısıyla Hz. Aişe'nin masumiyetine dair Kur'ân ayeti olduğu için bir anlamda bunu 'âmm ve hâss olan herkes bildiği için bu konu üzerinde icmâ' gerçekleşmiştir. Bk. el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'likâ*, 1: 165-166.

⁹¹ el-Qâdî Hüseyn'e göre bu tür icmâ'ın kat'î bir hüccet olduğunu söylediğimizde o zaman buna muhalefet eden küfre girmiş olur. Bk. el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'likâ*, 1: 166-168.

⁹² Bu iki icmâ' türü hakkında bilgi için bk. Dönmez, "İcmâ", 21: 425-426.

⁹³ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 16: 144-145.

⁹⁴ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 4: 151.

622 | Davut Eşit. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı

kıyâsın birinci türü olan ve fahve'l-hitâb olarak adlandırılan bu kıyâs türünün nasslara en yakın kıyâs olduğu tespitini yapmaktadır.⁹⁵ Bundan dolayıdır ki celf kıyâs muhalefeti caiz olmayan kat'î nasslar kategorisinde değerlendirilmektedir.⁹⁶ el-Kâdî Hüseyin, kıyâs-ı hafîyi icmâ'ın senedi bakımından kıyâs-ı celfî'den ve nasslardan kategorik olarak ayırsa da her iki kategorinin bilgi değeri bakımından kat'î olduğunu ve muhalefetinin küfrü gerektirdiğini düşünmesinden dolayı esasen pratikte her iki kısmı da eşit kabul ettiği anlaşılmaktadır.

2.3. Sahâbe'nin İcmâ'ı ve İhtilâfî

el-Kâdî Hüseyin, Müslümânların genelinin Hz. Peygamber'den sonra kıyamete kadar her asırda gerçekleşen icmâ'ın kat'î hüccet olduğu görüşünde olduklarını belirterek, icmâ'ın sadece sahâbe asrıyla sınırlı olduğu tezine karşı çıkmaktadır.⁹⁷ Onun aktardığına göre bazı insanlar⁹⁸ sahâbenin vahye ve Hz. Peygamber'e şahit oldukları gerekçesiyle sadece onların icmâ'ının hüccet olduğu görüşündedirler. el-Kâdî Hüseyin "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz..." (Âl-i 'İmrân, 3/110) ayetini delil getirerek söz konusu görüşün sahih olmadığını belirtmektedir.⁹⁹

2.3.1. Sahâbe'nin İcmâ'ı

el-Kâdî Hüseyin, *sahâbî kavlini* icmâ'a konu olması bakımından bu kavlin diğer sahâbîler arasında yaygın olup olmaması temelinde iki kısma ayırmaktadır. Buna göre sahâbeden biri bir görüş belirttiği zaman bu görüş sahâbîler arasında yaygınlık kazanıp kazanmaması bakımından iki kısma ayrılmaktadır.¹⁰⁰

2.3.1.1 Sahâbî Kavlinin Diğer Sahâbîler Arasında Yaygınlık Kazanması

el-Kâdî Hüseyin'in zikrettiği bu tür sahâbî kavli, usûl eserlerinde muhalefet edilmeyen yaygınlaşmış sahâbî kavli olarak formüle edilmektedir.¹⁰¹ Mâverdî'ye göre bu tür sahâbî kavline diğer sahâbîlerin rıza gösterdikleri ortaya çıkarsa bu hilâfî caiz olmayan bir icmâ'dır. Ancak diğer sahâbîlerin rıza gösterdikleri veya hoş karşılamadıkları ortaya çıkmaz ise bu tür sahâbî kavli hüccet olmasına rağmen icmâ' olarak değerlendirilmesi tartışmalıdır.¹⁰² Sem'ânî ise muhalefeti bilinmeyen yaygınlaşmış sahâbî kavlinin kat'î bir icmâ' olduğu görüşünü benimsemektedir. Ona göre Ebû Bekr es-Şayrafi'nin (v. 330/942) dâhil olduğu bazı Şâfi'iler bunun hüccet olduğu ancak icmâ' olmadığı görüşündedirler. Sem'ânî bu görüşün Şâfi'ye nispet edildiğini belirtmektedir. Çünkü Şâfi': "kim sâkîte kavil nispet ederse ona iftira atmış olur." demektedir.¹⁰³ Bu tür sahâbî kavli usûl terminolojisinde *sukûti icmâ'* olarak değerlendirilen kısma girmektedir.¹⁰⁴ el-Kâdî Hüseyin ise bu tür sahâbî kavlinin icmâ' ve hüccet olmasını iki kritere göre değerlendirmektedir. Ona göre bir sahâbînin görüşü diğer sahâbîler arasında yaygınlık kazanmışsa bu görüş ya yargı (kaza) yoluyla ya da fetva yoluyla ileri sürülmüştür:

1. Eğer bu görüş fetva yoluyla ileri sürülmüş ise bu durumda kat'î olarak hüccet olur. el-Kâdî Hüseyin bu tür sahâbî kavlinin icmâ' olup olmadığı konusunda iki farklı görüş olduğunu belirtmektedir:

⁹⁵ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 16: 144.

⁹⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Şahîhi Muslim*, 2. Baskı (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1392), 2: 23.

⁹⁷ Şâfi'nin icmâ'ın sahâbe asrıyla sınırlı tuttuğuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Aybakan, *Fıkıh İlmînin Oluşum Sürecinde İcmâ'*, 127;135; 143.

⁹⁸ Usûl eserlerinde bu görüş Dâvûd [ez-Zâhirî] (ö. 270/884) ve Zâhirîler'e nisbet edilmektedir. Şirâzî, *el-Luma'*, 186; Sem'ânî, 3: 254-257.

⁹⁹ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 182.

¹⁰⁰ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 168-81.

¹⁰¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 271-277.

¹⁰² Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 1: 30.

¹⁰³ Sem'ânî Bakillânî, Dâvûd ez-Zâhirî, Ebû 'Ubeydullâh el-Başrî ve bazı Mu'tezilîlere bunun asla hüccet olmadığı görüşünü nispet etmektedir. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 271-277.

¹⁰⁴ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 272; Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansıması", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-III -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri*, ed. Abdullah Aydınlı v.dğr. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 215.

a. Birinci görüşe göre bu tür sahâbî kavli icmâ'dır. Çünkü sahâbînin ileri sürdüğü görüş Kitâb, sünnet ve celî kıyâsa aykırı olursa diğer sahâbîlerin susmayıp buna muhalefet edecekleri açıktır.¹⁰⁵ Sem'ânî bu görüşü Irâklî Şâfi'ilerden Ebû 'Alî b. Ebî Hüreyre'ye (v. 345/956) nispet etmektedir. Ebû 'Alî b. Ebî Hüreyre'ye göre eğer sahâbîler [yargı yoluyla] bir hüküm vermişlerse ve bu diğerleri arasında yaygınlık kazanmasına rağmen muhalifi bilinmez ise bu icma' olmaz. Ancak sahâbî kavli fetva cihetinden olursa ve yaygınlık kazandığı halde muhalifi bilinmez ise bu durumda icmâ' olur. Sem'ânî, Ebû 'Alî b. Ebî Hüreyre'nin bu görüşünü şu şekilde temellendirdiğini aktarmaktadır: Yöneticiler (hükkâm) ve hâkimler (kâdılar) bir hüküm verdiğinde diğerlerinin ona razı olarak susmaları gerekir. Çünkü hâkimin hükmünü inkâr onu kusurlu hale getirir.¹⁰⁶ el-Qâdî Hüseyn bu yolla gerçekleşen icmâ'da asrın *inkırâzının*¹⁰⁷ şart oluşunun ihtilâfsız bir şekilde kabul edildiğini belirtmektedir.

b. İkinci görüşe göre bu tür sahâbî kavli icmâ' değildir. Çünkü sahâbîlerden biri görüşünü açıklamadığı halde bu görüşe muhalif olması muhtemeldir. el-Qâdî Hüseyn, Şâfi'î'ye nispet edilen "sâkite kavli nispet edilmeyen" ifadesini aktararak bu görüşün Şâfi'î'ye nispet edildiğine işaret etmektedir.¹⁰⁸ Yukarıda Sem'ânî'den aktardığımız üzere bu görüş Şâfi'î'ye fetva cihetiyle ileri sürülmüş sahâbî kavli veya genel olarak sukûfî icmâ'ın kendisini icmâ' olarak değerlendirmedeği şeklinde nispet edilmektedir.¹⁰⁹

2. Muhalefeti bilinmeyen yaygınlaşmış sahâbî kavlinin ikinci türü kaza yoluyla ileri sürülmüş sahâbî kavlidir. el-Qâdî Hüseyn bunun hükmü konusunda Şâfi'îlerin iki gruba ayrıldığını belirtmektedir. Birinci grup fetvaya dayanan sahâbî kavlinde olduğu gibi bunun hüccet olduğu veya olmadığı şeklinde iki vecih ortaya koymuşlardır.¹¹⁰ el-Qâdî Hüseyn her ne kadar burada hüccet ifadesini kullansa da kastettiği hüccet olup olmaması değil icmâ' olup olmamasıdır. Çünkü referansta bulunduğu birinci kısımdaki fetvaya dayanan sahâbî kavlinde tartışma onun hüccet olup olmaması üzerine değil icmâ' olup olmadığına ilişkindir. Sem'ânî'ye göre bu tür sahâbî kavlini icmâ' olarak kabul eden Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951)'dir. Ebû İshâk el-Mervezî'ye göre bu tür sahâbî kavli eğer hüküm (kaza) cihetinden olursa icmâ' olur, eğer fetva cihetinden olursa icmâ' olmaz. Mervezî'ye göre genellikle hâkimin verdiği hüküm istişare üzere verilmektedir. Ancak fetva, bireysel bir görüştür. Mervezî buradan hareketle istişareyle verilen hükmün icmâ' olduğunu; bağımsız bireysel görüşün icmâ' olmadığını düşünmektedir. el-Qâdî Hüseyn kazaya dayanan bu tür sahâbî kavli konusunda ikinci grup Şâfi'îlerin ve kendisinin de benimsediği görüşü aktarmaktadır. Buna göre Şâfi'îlerden bazıları ihtilâfsız bir şekilde bunun hüccet [kat'î bir icmâ'] olmadığı görüşünü ileri sürmektedir. Onlar buna delil olarak kâdînin kendisinden çekinilen güce sahip olduğunu bundan dolayı onun verdiği hükme rıza gösterilmese bile bunun ifade edilememesi durumunun söz konusu olduğunu ileri sürmektedirler.¹¹¹ Sem'ânî de birinci görüşün yani fetvaya dayanan bu tür sahâbî kavlinin icmâ' olduğu görüşünün esah olduğunu belirtmektedir.¹¹²

¹⁰⁵ el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 173.

¹⁰⁶ Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 3: 271-277.

¹⁰⁷ el-Qâdî Hüseyn sahâbîlerin icmâ'ı konusunda tartıştığı meselelerden bir tanesi de asrın inkırâdı meselesidir. Ona göre sahâbîler bir konuda ittifak eder ve bu ittifak nutuk yoluyla gerçekleşirse bunda asrın inkırâdının şart olup olmadığı konusunda iki vecih vardır. Birinci vecihe göre asrın inkırâdı şarttır. İkinci vecihe göre ise asrın inkırâdı şart değildir. el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 178.

¹⁰⁸ el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 173-174.

¹⁰⁹ Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 3: 272; Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, 153-154.

¹¹⁰ el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 174.

¹¹¹ el-Qâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 174-177; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 3: 275-276.

¹¹² Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 3: 275.

2.3.1.2. Sahâbî Kavlinin Diğer Sahâbîler Arasında Yaygınlık Kazanmaması

Mâverdî, Sem'ânî ve Şîrâzî (ö. 476/1083) bu gruptaki sahâbî kavline şart olarak muhalif bir görüşün bilinmemesini de eklemektedir.¹¹³ Mâverdî bu tür sahâbî kavlinin hücciyetini, kıyâsa uygunluk ve aykırılık bakımından ele almakta ve kıyâs'ın sahâbî kavline uygun olması durumunda sahâbî kavlinin kıyâsın [desteği] ile hüccet olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴ el-Kâdî Hüseyin'e göre ise bu tür sahâbî kavliyle beraber [onu destekleyen] hafî kıyâs var ise bu görüş ihtilâfsız bir şekilde celî kıyâsa takdim edilir. Aynı durum sahâbî kavliyle beraber mürsel bir haberin olmasıyla da geçerlidir.¹¹⁵ el-Kâdî Hüseyin bu tür sahâbî kavlinin ihtilâfsız bir şekilde celî kıyâsa takdim edildiğini söylese de Mâverdî bu görüşün Şâfi'î'nin *kadîm* görüşü olduğunu belirtmektedir. Mâverdî'nin aktardığına göre Şâfi'î *kavl-i cedîd*de celî kıyâsı kendisiyle beraber hafî kıyâs bulunan sahâbî kavline önclemiştir.¹¹⁶ Şâfi'î usûlcülerin Şâfi'ye ait kadîm ve cedîd görüş olarak naklettikleri bu tür sahâbî kavlinin hücciyeti özeldir Şâfi'î fıkıh usûlünde ve genelde usûlcüler arasında en çok tartışma konusu olan meselelerdendir. Bundan dolayı esas tartışma bu tür sahâbî kavlinin hücciyetine yöneliktir.¹¹⁷ el-Kâdî Hüseyin, sahâbî kavlini destekleyen herhangi bir kıyâsın olup olmaması kriterine göre ele almaktadır. O kıyâsın desteklemediği bu tür sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda Şâfi'î'ye iki görüş nispet etmektedir:

1. Kavl-i cedîde göre celî kıyâs, sahâbî kavline takdim edilir.

2. Kavl-i kadîme göre bu tür sahâbî kavliyle *mücmel* tefsir edilir, '*umûm tahsîs* edilir.¹¹⁸ Şîrâzî'ye göre kavl-i kadîm dikkate alındığı takdirde tâbiînin bu görüşe uyması gerekir.¹¹⁹ Cüveynî ise, Şâfi'î'nin ihtilâflı sahâbî kavlini kavl-i kadîmde hüccet saydığını, ancak kavl-i cedîde kıyâsa muhalif olan sahâbî kavlini hüccet saymadığını belirtmektedir.¹²⁰ Keza Sem'ânî bu tür sahâbî kavlinin kıyâsa muhalif olması veya onu destekleyen hafî kıyâs olmasına rağmen onun celî kıyâsa aykırı olması durumunda Şâfi'î'nin görüşünün farklı olduğunu belirtmektedir. Şâfi'î'nin kavl-i kadîmine göre sahâbî kavli evlâdır. Kavl-i cedide göre ise kıyâs evlâdır.¹²¹ Keza, Şîrâzî'ye göre bu tür sahâbî kavli, kavl-i kadîme göre hüccettir ve kıyâsa takdim edilir, ancak kavl-i cedide göre ise bu tür sahâbî kavli hüccet değildir ve kıyâs bu türden sahâbî kavline takdim edilir. Şîrâzî'ye göre sahîh olan Şâfi'î'nin cedîd görüşüdür.¹²² Gazzâlî ise sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda Şâfi'î'nin kavl-i kadîminde bunu hüccet saydığını ancak cedîd görüşünde bundan vazgeçtiğini ve Şâfi'î'nin usûldeki görüşünün sahâbenin taklîd edilemeyeceği şeklinde olduğunu belirterek, sahâbî kavlinin hiçbir şekilde hüccet olmadığını benimsemektedir.¹²³

el-Kâdî Hüseyin'in sahâbîlerin icmâ'ı konusunda tartıştığı diğer mesele bir kişi hariç bütün sahâbîlerin bir konuda icmâ' etmeleridir. Ona göre eğer onlar bir kişi hariç bir meselede icmâ' ederlerse bu durum icmâ' olmaz. Eğer bu kişi ölürse ve onlar görüşlerinde devam

¹¹³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1: 31; Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 3: 279; Şîrâzî, *el-Luma'*, 193.

¹¹⁴ Mâverdî'nin bu tür sahâbî kavlinin kıyâsa uygunluk ve aykırılığına ilişkin yaptığı dörtlü sınıflama için bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16: 111-112.

¹¹⁵ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'likâ*, 1: 171.

¹¹⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1: 31; 16: 111-112.

¹¹⁷ Gazzâlî, *el-Mustesfâ*, 1994, 1: 320-326; Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 284-293; Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fıkıhî Konulara Yansması", 213-240; Taha Nas, "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı", *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 1/1 (2014): 183-208

¹¹⁸ el-Kâdî Hüseyin'e göre bu görüşü benimseyenler, Hz. Peygamber'den sahâbîlerin faziletine ilişkin rivayet edilen hadisleri delil getirmektedir. Aynı şekilde sahâbîler vahye şahit olma ve Hz. Peygamber'i şahit olma üstünlüğünü gerekçe göstermektedir. Bunun dışında Allâh onlar hakkında (El-Feth, 29) övücü ifadeler kullanmaktadır. Bk. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'likâ*, 1: 171-173.

¹¹⁹ Şîrâzî, *el-Luma'*, 195.

¹²⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 778.

¹²¹ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 3: 290-291.

¹²² Şîrâzî, *el-Luma'*, 193-195.

¹²³ Gazzâlî, *el-Mustesfâ*, 1994, 1: 320-326.

ederlerse o kişinin ölümünden sonra icmâ' gerçekleşir. el-Kâdî Hüseyn bir kişinin muhalefetiyle icmâ'ın gerçekleşmeyeceği görüşünü eş-Şeyh'e [el-Ğaffâl eş-Şâşî'ye] nispet etmektedir. Ona göre bazı usûl bilginleri icmâ'da esas olanın çoğunluğun fikri olduğu görüşünü benimzedikleri için iki veya üç kişinin muhalefetinin icmâ'ın gerçekleşmesine engel olmadığı görüşünü aktarmaktadır.¹²⁴ Sem'ânî de icmâ'ın gerçekleşmesinde icmâ' ehlinin ittifakının şart olduğunu belirtmekte ve bir iki kişinin muhalefeti halinde icmâ'ın gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir.¹²⁵

2.3.2. Sahâbe'nin İhtilâfı

el-Kâdî Hüseyn'in icmâ' konusunda tartıştığı meselelerden biri sahâbilerin ihtilâf etmeleridir. Ona göre sahâbilerin bir meselede iki görüş ileri sürmeleri durumunda bakılır, eğer farklı görüş sahipleri diğerlerinin görüşlerini benimserse bunun icmâ' olduğu konusunda ihtilâf yoktur. Ona göre sahâbiler kendi görüşlerinden dönmezler ve bu şekilde vefat ederlerse üçüncü bir görüşün ortaya atılmasının caiz olduğu konusunda ihtilâf yoktur.¹²⁶ el-Kâdî Hüseyn, sahâbilerin iki görüşte ihtilâf etmeleri durumunda ikinci asırdakiler bu iki görüşten birinde ittifak etmelerini tartışmakta ve bunun kat'î bir icmâ' olup olmadığı konusunda iki vecihin olduğunu belirtmektedir.

1. Sahâbilerin diğer görüş sahibinin görüşüne rücu etmesinde olduğu gibi, bu durumda da icmâ' gerçekleşir.¹²⁷ Sem'ânî bu görüşün Mu'tezilî ve Hanevî çoğunluğun, Şâfi'ilerden [Ebû Sa'îd] İştâhrî, [Ebû 'Alî] İbn Hâyrân (ö. 320/932), el-Ğaffâl [eş-Şâşî]'in benimsediği görüş olduğunu aktarmaktadır.¹²⁸

2. Bu durumda icmâ' gerçekleşmez. Çünkü sahâbiler, bunun kat'î olmadığını beyan etmişlerdir. Kat'î olan bir şeyi gayr-ı kat'î yapmanın caiz olmadığı gibi onlar kat'î olmayan bir şeyin kat'î yapılmasını isteseler bu caiz değildir.¹²⁹ Mâverdî de sahâbilerin bir meselede ihtilâf etmeleri durumunda tâbi'nin bu iki görüşten biri üzerinde icmâ' etmeleri halinde icmâ'ın gerçekleşmediğini hilâfın devam ettiğini ve bu görüşün Şâfi'î'nin (zahir) görüşü olduğunu belirtmektedir.¹³⁰ Sem'ânî de bu görüşün Şâfi'î çoğunluğun bazı Hanevî ve kelâmcıların benimsediği görüş olduğunu belirtmektedir.¹³¹

2.3.2.1. İcmâ'dan Sonra Gerçekleşen İhtilâf

el-Kâdî Hüseyn'in sahâbilerin ihtilâfı konusunda tartıştığı diğer bir mesele sahâbilerden birinin görüş değişikliğinde bulunmasıdır. Ona göre eğer onlardan biri kendi görüşünden dönerse bunun hilâf olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda iki vecih vardır:

1. Bu hilâf olmaz. Çünkü onların görüşü başkaları için hüccettir. Eğer ikinci asırdakiler onlara muhalefet ederlerse onların bu muhalefeti kabul edilmez. Aynı şekilde onlardan biri kendi görüşünden dönerse bu hilâf olarak kabul edilmez.

¹²⁴ el-Kâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lîka*, 1: 157; 179.

¹²⁵ Sem'ânî aksi görüşün yani bir iki kişinin muhalefetine rağmen icmâ'ın gerçekleştiği görüşünü Ebu Ca'fer et-Taberî [Mu'tezilî] Ebu'l-Hüsyen el-Hayyât (ö. 300/913) ve bazı Mu'tezilîlere ait olduğunu belirtmektedir. Bk. Semânî, *Ğavâti'ul-edille*, 3: 296-297.

¹²⁶ el-Kâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lîka*, 1: 177; ancak Mâverdî sahâbilerin üçüncü bir görüş ileri sürmeksizin bir meselede iki görüşte ihtilâf etmeleri halinde üçüncü bir görüşün ortaya atılması, sahâbilerin bu iki görüşte icmâ' ettikleri gerekçesiyle geçersiz saymaktadır. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16: 117.

¹²⁷ el-Kâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lîka*, 1: 177.

¹²⁸ Sem'ânî, *Ğavâti'ul-edille*, 3: 352; benzer görüşler için bk. Sîrâzî, *el-Lumâ'*, 190.

¹²⁹ el-Kâdî Hüseyn el-Merverrûzî, *et-Ta'lîka*, 1: 177.

¹³⁰ Mâverdî'ye göre Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ve ona tabi olan bazı Şâfi'iler aksi görüşü benimsemişlerdir. Bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16: 116.

¹³¹ Sem'ânî, *Ğavâti'ul-edille*, 3: 352.

626 | Davut Eşit. el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı

2. Asrın inkırâzı şart koşulursa bu hilâf olur, asrın inkırâzı şart kabul edilmez ise hilâf olmaz. el-Kâdî Hüseyin buna Hz. 'Alî'nin *ummuhatu'l-evlâdın*¹³² satılmayacağı konusundaki görüşünden vazgeçmesini örnek olarak vermektedir.¹³³ Mâverdî el-Kâdî Hüseyin ile benzer bir yaklaşım sergilerken¹³⁴ Sem'ânî, muhalefet eden sahâbînin daha önceki görüşe muvafakat edip etmemesine bağlı olarak farklı bir yaklaşım sergilemektedir.¹³⁵

2.3.2.2. Sahâbenin Bir Meselede İki Gruba Ayrılması

el-Kâdî Hüseyin'in sahâbîlerin ihtilâfı konusunda tartıştığı meselelerden bir diğeri sahâbîlerin bir konuda iki gruba ayrılarak ihtilâf etmeleri durumunda hangi grubun görüşünün tercih edileceği meselesidir. Ona göre eğer gruplar sayıca eşit olurlarsa bir grubun görüşünün diğerine tercih edilmesi söz konusu olmaz. Eğer iki gruptan biri sayıca çoğunluktaysa bunun bir tercih sebebi olup olmadığı konusunda Şâfi'î'nin kavli-kadimine referansta bulunarak sayıca çoğunluk olan grubun görüşünün diğer grubun görüşüne takdim edildiğini belirtmektedir. Onun aktardığına göre eğer bu iki gruptan birinde Halifelerden Ebû Bekr, Ömer ve Osmân (ö. 35/656) varsa Şâfi'î bu durumda Halifelerden birinin görüşünün bulunduğu grubun diğer gruba takdim edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir grupta halifeler diğer grupta ise çoğunluk varsa onun aktardığına göre Şâfi'î bu konuda iki görüş belirtmiştir. Birincisi Halifelerin çoğunluğa takdim edileceğidir. İkinci görüş ise iki vecihten oluşup birincisi çoğunluğun, diğeri ise Halifelerin tercih edileceğidir.¹³⁶ el-Kâdî Hüseyin'in bu aktarımı Mâverdî tarafından bazı farklılıklarla Şâfi'î'nin kavli-kadimi olarak sunulmaktadır. Mâverdî sahâbînin bir görüşüne yaygın bir muhalefet varsa bunun hüccet olup olmadığı konusunda iki görüş aktarmaktadır. Şâfi'î'nin kadîm mezhebine göre çoğunluğun görüşü benimsenir. Sayılar eşit ise bu durumda Halifelerden birinin tercih ettiği görüş benimsenir. Bu durumun da eşit olması halinde iki görüş arasında tercih yapılır. Kavli-cedide göre delilin ve ictihâdın desteklediği görüş tercih edilir.¹³⁷ Mâverdî'nin kavli-cedid olarak aktardığı görüş *er-Risâle*'de yer almaktadır. Şâfi'î cedid *er-Risâle*'de sahâbîlerin ihtilâfı görüşleri karşısında Kitâb, sünnet, icmâ' ve kıyâsa uygun olanı tercih edeceğini belirtmektedir.¹³⁸ Ancak Beyhâkî'nin kavli-cedide benzer görüşü kadîm *er-Risâle*'den aktarması bu konudaki cedid ve kadîm ayrışmasının tartışmalı olduğunu göstermektedir.¹³⁹

¹³² Bu tabir İslam hukukunda efendisinden çocuk sahibi olan cariye için kullanılmaktadır. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 18: 308.

¹³³ Mâverdî de sahâbenin bir konuda icmâ' ettikten sonra görüş değişikliği halinde icmâ'ın gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir. O buna Hz. Ömer'in ölümünden sonra İbn 'Abbâs'ın 'avl meselesinde muhalif görüş belirtmesini ve Hz. 'Alî'nin ummuhatu'l-evlâdın satılmayacağı konusundaki görüşünden vaz geçmesini örnek olarak vermektedir. Bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 16: 115.

¹³⁴ Sem'ânî ise bir asırda icmâ' gerçekleştikten sonra ihtilâfın ortaya çıkması meselesini iki kısma ayırmaktadır: 1. Muhalif olan kişi icmâ edenlere daha önce muvafakat etmemiş ise (İbn 'Abbâs'ın 'avl meselesindeki hilâfı gibi) onun hilâfı ortadayken icmâ' gerçekleşmez. 2. Muhalefet eden kişi ilk önce icmâ'a muvafık olmuş ancak daha sonra görüş değiştirerek ('Alî'nin ummuhatu'l-evlâdın satışı konusundaki hilâfı gibi) muhalefet etmektedir. İcmâ'ın gerçekleşmesinde asrın inkırâdını şart koşanlara göre onun muhalefetiyle icmâ' iptal olmuştur. Şart koşmayanlara göre icmâ'dan sonra hilâf geçersiz olmuş olur. Bk. Sem'ânî, *Kavâti'ul-edille*, 3: 350-351ç

¹³⁵ el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1: 180-182.

¹³⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 1: 31-32.

¹³⁷ Şâfi'î, *er-Risâle*, 564.

¹³⁸ Beyhâkî'nin Şâfi'î'nin kadîm *er-Risâle*'sinden aktardığına göre Şâfi'î sahâbîlerin ihtilâfı görüşleri karşısında ilk önce bu görüşler arasında Kur'ân ve sünnete uygun olanı tercih etmektedir. Böyle bir delâlet bulunmadığı takdirde imâmlardan Ebû Bekr, Ömer ve Osmân'ın görüşünü benimsemektedir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Beyhâkî, *el-Medhal ile's-Suneni'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Diyaurrahmân el-A'zamî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 110.

SONUÇ

Horâsan Şâfiî ekolünün temsilcilerinden el-Kâdî Hüseyn'in *et-Ta'likâ*'sındaki icmâ' meseleleri özelinde gerçekleştirdiğimiz araştırmanın sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: el-Kâdî Hüseyn icmâ'ın hücciyeti, çeşitleri ve sahâbe icmâ'ı konularını ele almaktadır. Şâfiî'den başlamak üzere icmâ'ın hücciyeti tartışmalarının Şâfiî fıkıh usûlünde tartışılmaya devam ettiğini ve bu konuda Şâfiî'nin ileri sürdüğü argümanlar dışında farklı delil arayışlarının devam ettiğini söylemek gerekir. el-Kâdî Hüseyn'in döneminde Şâfiî fıkıh usulünde icmâ'ın hücciyeti için ileri sürülen delillerin belli bir standardı yakaladığını ancak Horâsan bölgesi fakihlerinden Cüveynî ve Gazzâlî'nin bu delillere yönelik eleştirileri bu konuda yeni arayışların varlığını göstermektedir. el-Kâdî Hüseyn icmâ'ı farklı vecihlere göre birkaç kısma ayırmaktadır. Kökleri Şâfiî'nin teorisine kadar uzanan ve Şâfiî'den sonra terminolojik manasını kazanmaya başlayan 'âm ve hâs icmâ' ayrımı el-Kâdî Hüseyn'in icmâ' teorisinin önemli parçalarındandır. 'Am icmâ'a muhalefetin [kat'î bilgi olduğu için] küfrü, hâs icmâ'a muhalefetin [zannî bilgi olduğu için] fıskı gerektirdiğini düşünen el-Kâdî Hüseyn'in bu ayrımı pratikte eşittir. Çünkü o, sened bakımından naklî icmâ' (nass ve kıyâs-ı celiye dayanan icmâ') ve ictihâdî icmâ' (hafî kıyâsa dayanan icmâ') olarak adlandırılacak icmâ' ayrımında, pratikte her ikisine muhalefetin de küfrü gerektirdiğini düşünerek, bir anlamda hafî kıyâsa dayanan hâs icmâ'ı ve nass ile kıyâs-ı celiye dayanan 'âm icmâ'ı eşitlemektedir. Kat'î icmâ-zannî icmâ' ve bunun sonucu olan küfür-fısk ayrımı el-Kâdî Hüseyn'in düşüncesinde sadece teorik düzeyde kalmaktadır. Onun icmâ' düşüncesindeki bu çıkmaz muhtemelen itikadî hassasiyetlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti başta olmak üzere sahâbe dönemindeki bazı uygulamaların (zekat vermeyenlerle savaşmanın-namaz kılmayanlarla savaşmaya kıyâs edilmesi vb.) hafî kıyâs ile temellendirilmesi, hafî kıyâsa dayanan icmâ'a muhalefetin küfrü gerektirdiği şeklinde bir yorumlama tarzını doğurmuştur. Aynı şekilde el-Kâdî Hüseyn, hâs icmâ'a verdiği örneklerden olan 'avl, mut'a nikâhı ve ribe'l-fadl meselelerinin hükmü konusunda icmâ'ın varlığı tartışmalı olduğu için hâs icmâ'ın inkârının küfrü değil fıskı gerektirdiğine ilişkin bir yaklaşım sergilemiştir. el-Kâdî Hüseyn icmâ' meseleleriyle bağlantılı olarak sahâbî kavlinin hücciyetini tartışmaktadır. Onun sahâbî kavlinin hücciyetini sahâbenin icmâ'ı ve ihtilâfî çerçevesinde icmâ' meseleleriyle beraber ele alması ve aynı yaklaşımın çağdaşı İraklı Mâverdî tarafından sergilenmesi, o dönemde Şâfiî fıkıh usulündeki sahâbî kavline ilişkin tartışmaların icmâ' meseleleriyle ilintili olarak ele alındığını göstermektedir. Onun bu konudaki usûl aktarımı Şâfiî'den sonra sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda farklı yaklaşımların oluştuğunu göstermektedir. Sahâbenin icmâ'ının kat'î hüccet olduğu tartışılmazken, yaygınlaşmış muhalefeti bilinmeyen sahâbî kavlinin hüccet olduğu ancak icmâ' olup olmadığı tartışmalarını aktaran el-Kâdî Hüseyn, bu konuda Şâfiî fakihleri tarafından ileri sürülen fetvakaza ayırımına dikkat çekmektedir. el-Kâdî Hüseyn'in yaygınlaşmamış sahâbî kavli ve ihtilâflı sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda Şâfiî'den aktardığı görüşlerin çağdaşı Mâverdî, Beyhâkî ve kendisinden sonraki usûlcülerin aktarımdan farklılık arz etmesi, sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda yoğun tartışmaların yaşandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fıkıhî Konulara Yansımaları". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-III -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri*. Ed. Abdullah Aydınlı v.dğr. 213-240. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Aybakan, Bilal. *Fıkıh İliminin Oluşum Sürecinde İcmâ*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî. *Ahkâmü'l-Kur'ân li'l-İmâmi'l-Mu'azzam Ebî 'Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî*. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1951/1380.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî. *el-Medhal ile's-Suneni'l-Kubrâ*. Thk. Muhammed Diyâurrahmân el-A'zamî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî. *es-Sunenu'l-kubra*. 11. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

628 | Davut Eşit, el-Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî'nin İcmâ' Anlayışı

- Bulķînî, Ebû Hafıs Sirâcuddîn 'Umer b. Reslân b. Naşîr b. Şâlih el-Kinânî. *et-Tedrîb fî fıkhi's-Şâfi'î*. Thk. Ebû Ya'kûb Neş'et b. Kemâl el-Misrî. 4 Cilt. er-Riyâd: Dâru'l-Kibleteyn, 2012/1433.
- Cüveynî, İmâmu'l-Hârameyn Ebu'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fıkħ*. 2 Cilt. Thk. 'Abdul'azîm Maħmûd ed-Dîb. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2012/1433.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Döndüren, Hamdi. "Avl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Eşit, Davut. *Şâfi'î Fıkħ Usûlünün Gelişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Eşit, Yusuf. "Fıkħ Usûlünde İcmâ Ehliyeti Tartışmaları". *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2019): 168-184.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muħammed b. Muħammed. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muħammed Tâmir. 2 Cilt. Kâhira: Dâru'l-Hadîs, 2011/1432.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muħammed b. Muħammed. *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. Çev. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- el-Hâkim en-Nisâbüri, Ebû 'Abdillâh Muħammed b. 'Abdillâh b. Muħammed. *el-Mustedrek 'ala's-Sahîhâyn*. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, 4: 199-200.
- Haffâf, Ebû Bekr Aħmed b. 'Umer. *el-Aksâm ve'l-Hişâl*. 5115. Chester Beatty Library.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muħammed b. el-Hüseyin en-Nisâbüri. *Maķâlâtu's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî İmâm ehli's-sunne*. Thk. Aħmed 'Abdurrahîm es-Sâyih. Kâhira: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2005/1425.
- İbn Hâlikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Aħmed b. Muħammed b İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Şâdr, 1968.
- İbn Kâdî Şuhbe, Ebu's-Sıdk Taķıyyuddîn Ebû Bekr b. Aħmed b. Muħammed b. 'Umer. *Tabakâtu's-Şâfi'îyye*. 4 Cilt. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1987.
- İbn Sureyc, Ebu'l-'Abbâs Aħmed b. 'Umer b. Sureyc el-Bağdâdî. *Kitâbu'l-vedâi' li manşûsi's-şerâi'*. Ayasofya, 1502: Süleymaniye Kütüphanesi.
- İbnu'l-Mulaķkın, Ebû Hafıs Sirâcuddîn 'Umer b. 'Alî b. Aħmed. *el-'Aķdu'l-muzheb fî tabakâti ħameleti'l-mezheb*. Thk. Eymen Naşr el-Ezherî; Seyyid Mehennâ. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997/1417.
- İbnu's-Şalâh, Ebû 'Amr Taķıyyuddîn Osmân b. Şalâhuddîn 'Abdirrahmân b. Mûsâ es-Şehrezürî. *Tabakâtu'l-fuķahâi's-Şâfi'îyye*. Thk. Muħyuddîn 'Alî Necîb. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İstahri, Ebû İshâķ İbrâhîm b. Muħammed el-Fârisî. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrût: Dâru Sâdr, 2004.
- İbnu's-Şalâh, Ebû 'Amr Taķıyyuddîn Osmân b. Şalâhuddîn 'Abdirrahmân b. Mûsâ es-Şehrezürî. *Şerħu muşkilî'l-Vasît*. Thk. 'Abdulmun'im Ħalife Aħmed Bilâl. 4 Cilt. el-Memleketu'l-'Arabiye's-Su'udiyye: Dâru Kunuzi'l-İşbîliyâ li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2011/1432.
- İsnevî, Ebû Muħammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ħasen. *Tabakâtu's-Şâfi'îyye*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Ħût. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1987/1407.
- İsnevî, Ebû Muħammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ħasen. *el-Muħimât fî şerhi'r-Ravħa ve'r-Râfi'î*. Thk. Aħmed b. 'Alî Ebu'l-Faħl ed-Dimyâti. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Ħazm, 2009/1430.
- Mâverdi, Ebu'l-Ħasen 'Alî b. Muħammed b. Ħabîb. *el-Ħâvî'l-kebîr fî fıkħi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î ve huve Şerħu muħtaşari'l-Muzeni*. Thk. 'Alî Muħammed Mu'avvaħ-'Âdil Aħmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999/1419.
- Merverrûzî, el-Kâdî Ebû 'Alî el-Hüseyin b. Muħammed b. Aħmed. *Fetâva'l-Kâdî Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî*, der. el-İmâm Muħyisunne el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî. 'Ammân: Dâru'l-Feth li'd-dirâse ve'n-Neşr, 2010/1431.
- Merverrûzî, el-Kâdî Ebû 'Alî el-Hüseyin b. Muħammed b. Aħmed. *et-Ta'likâ*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaħ; 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd. 2 Cilt. Mekketu'l-Mukerreme: mektebetu Neżâr Muştafâ el-Bâz, ts.

- Nas, Taha. "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı". *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 1/1 (2014): 183-208.
- Nas, Taha. "İcmâ Teorisi ve Bakıllânî'nin Etkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/30 (2014/2): 17-53.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Şeref b. Murî. *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Şeref b. Murî. *el-Minhâc şerḥu Şahîhi Muslim*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Maṣûr b. Muḥammed b. 'Abdilcebbar. *Ḳavâti'u'l-edille fi uşûli'l-fıkh*. Thk. 'Abdullâh Hâfız Aḥmed el-Ḥukmî. 5 Cilt. Riyâd: Mektebu't-Tevbe, 1998/1319.
- Seraḥsî, Şemsuleimme Ebû Sehl Muḥammed b. Aḥmed, *Uşûlu's-Seraḥsî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sübkî, Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Sübkî 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi. *Ṭabaḳātu's-Şâfi'iyeti'l-kubrâ*. Thk. Maḥmûd Muḥammed Tanhî-'Abdulfettâh Muḥammed el-Ḥulv. 10 Cilt. el-Ḳâhira: Maṭba'âtu 'İsâ el-Bâbî el-Ḥalebi, 1964/1383.
- Suyutî, Ebu'l-Faḳl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Lubbu'l-lubâb fi taḥrîri'l-ensâb*. Beyrût: Dâru Sâdr, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *el-Luma' fi uşûli'l-fıkh*. Thk. Muḥyiddîn Dîb Misto-Yûsuf 'Alî Budeyvî. Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008/1429.
- Şâfi'î, Muḥammed b. İdrîs. *er-Risâle li'l-İmâmi'l-Muṭṭalibî*. Thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. Ḳâhira: Mektebetu Dâri't-Turâs, 2005/1426.
- Şâfi'î, Muḥammed b. İdrîs. *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. Trc. Abdulkadir Şener; İbrahim ÇalıŖkan. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Şâfi'î, Muḥammed b. İdrîs. "Cimâ'u'l-ilm". *Sünnet Müdafası*. Trc. İshak Emin Aktepe. İstanbul: Polen Yayınları, 2005.
- Taştan, Osman. "Merkezileşme Sürecinde İslam Hukuku: Bölgeselliğe Veda veya Şâfi'î Faktörü". *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfi'î'nin Rolü*. Haz. M. Hayri Kirbaşoğlu. 149-159. Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Okuyucu, Nail. *Şâfi'î Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Merv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 221-223. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özel, Ahmet. "Merverrûzî, Ebû Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 232-233. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özsöy, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yenidoğan, Adem. "İmâm Şâfiî (ö. 204/820)'nin İcmâ Anlayışı". *Marife*. (Bahar, 2013): 89-105.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kaymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Heyet). 20 Cilt. Muessesetu'r-Risâle, 1985/1405.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. Osmân b. Kaymâz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Thk. 'Umer 'Abdusselâm et-Tedmurî. 53 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1993/1413.
- el-Bâḥisu'l-İlmi. "Ḳısmu'l-Maḥṭûṭât". Erişim: 18 Temmuz 2019. <http://k-tb.com/manuscript/islamic1355>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'an-ı Kerim". Erişim: 18 Temmuz 2019. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>.